

HERMANN RÓBERT

Negyvennyolcas történetünk mai állásáról

II. rész

A negyvennyolcas témájú művek ismertetésének második részében erős válogatásra kényszerültem, ugyanis a fennmaradt tételek száma kétszerese az előző közleményben feldolgozottakénak. Így nem írtam külön a Kossuth- és a Deák-évforduló azon kiadványairól, amelyek nem kötődnek szorosan a forradalom és szabadságharc történetéhez, viszont szerepeltettem őket a bibliográfiában. Ugyanígy jártam el azokkal az összefoglaló vagy tanulmánykötetekkel, amelyek ugyan a korszak fontos kérdéseit tárgyalják, de nincs közvetlen kapcsolódásuk 1848–1849 történetéhez. Bizonyára vannak olyan kiadványok, amelyek elkerülték a figyelmemet; ezért ez úton is elnézést kérek az érintett szerzőktől.

Albumok, díszművek

A Kossuth-évforduló talán legszebb kiállítású munkája a *Kossuth Lajos, 1802–2002* című album, amelynek bevezető tanulmányát Szabad György írta. Magát a kötetet Cs. Lengyel Beatrix szerkesztette, és az ő munkáját dicséri a képválogatás is.

Kossuth Lajos 1802–1894 címmel, *Kossuth Lajos és kortársai* alcímmel jelent meg az a kötet, amely Kossuth hat meghatározó kortársához (Batthyány, Deák, Széchenyi, Görgei, Teleki, I. Ferenc József) fűződő kapcsolatát, valamint Kossuth képzőművészeti ábrázolásainak főbb vonásait, illetve a népdalokban róla alkotott képet mutatja be.

Hasonló szerkezetű és tematikájú a *Batthyány Lajos 1807–1849* című, valamilyen oknál fogva tartalomjegyzék nélkül maradt emlékalbum. Ebben az első független felelős magyar miniszterelnök Széchenyihez, Deákhhoz, Kossuthhoz, István nádorhoz, Görgeihez, Szemeréhez fűződő kapcsolatáról, illetve képzőművészeti ábrázolásairól olvashatunk.

Saját utamat jártam címmel Batthyány Lajos miniszterelnök életének dokumentumaiból, az életút főbb helyszíneinek és eseményeinek képeiből Molnár András és jómagam adtunk közre egy albumot. A kötetben nem csupán a hazai köz- és magángyűjtemények, hanem a bécsi Kriegersarchiv, illetve a Museum der Stadt Wien egyes darabjai is megjelentek.

Népszerűsítő munkák

Martin József *Március idusától az aradi Golgotáig* című, *Lapozgató az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sajtójából* alcímű munkája 74 pillanatképet tartalmaz a nagy év történetéből, amelyek 1998–1999-ben a Magyar Nemzet, illetve a Népszava hasábjain jelentek meg. Jó tollal megírt, nagy tájékozottságról árulkodó, izgalmas eseményleírásokat és portrékat kapunk a kötetben.

Forráskiadványok

Szánom-bánom, de az előző részből az én figyelmetlenségem miatt maradt ki Rabati Magda kitűnő dokumentum-összeállítása Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna, a szabadságharc tábori főápolónője, s általában, a Kossuth család életéről. A kötet nem csupán a már korábban kiadott forrásokot teszi közzé, hanem Kossuth családtagjainak korábban kiadatlan leveleit is.

Nem annyira forráskiadvány, inkább reprint Szabó Béla *Honunk státuszjogi állása* című közjogi munkája, amelynek első kiadása 1848-ban jelent meg; most *A Magyar Jogtudomány Klasszikusai* második darabjaként látott napvilágot. Várjuk a folytatást, hiszen az 1848–1849-es magyar könyvtermés jelentős része ma már csak antikvár árveréseken, súlyos tízezrekért szerezhető be.

Tanulmánykötetek

A Vas Megyei Levéltár öt konferenciájának, köztük az 1998. évi, *Adatok 1848/49 és utóélete Vas megyei eseményeihez* című rendezvényének az előadásait tartalmazza a Vas Megyei Levéltári Füzetek. 9. kötete Söptei Imre, Tilcsik György, Molnár András, Katona Attila, Bajzik Zsolt és jómagam tanulmányaival.

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága által 1998-ban Veszprémben szervezett konferencia előadásait tartalmazza a *Tanulmányok az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából* című kötet. 13 hosszabb-rövidebb, felerészben a szűkebb régió, Veszprém, Zala és Győr megyék történetéhez kapcsolódó tanulmányt olvashatunk. Különösen üdítő, hogy viszonylag sok közöttük a művelődéstörténeti-néprajzi jellegű munka.

Az *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918* címmel Szegeden 1998-ban rendezett konferencia anyaga azonos címmel Sarnyai Csaba Máté szerkesztésében a METEM Könyvek 29. darabjaként jelent meg. A tizenhárom tanulmányból kettő reformkori, három pedig 1848-as témát dolgoz fel: Csorba

László Danielik Jánosnak az egyházi vagyoni jogi természetéről alkotott nézeteit elemzi, Zakar Péter a radiális párt szerepét mutatja be, Sarnyai Csaba Máté pedig a katolikus püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelést tárgyalja.

Népek, hősök, emberek címmel rendezett konferenciát 1999. január 29-én három váci közgyűjtemény; ennek anyagát tartalmazza az azonos című kötet. Olvashatunk a szabadságharc váci kultuszáról, a szabadságharc tisztikáráról, a lengyelek szerepéről, az 1849. július 15–17-i váci csata orosz értékeléséről, valamint a korszak négy, Vác történetében jelentős szerepet játszó személyiségéről, Görgeiről, Ivánka Imréről, Degré Alajosról és Hajnik Pálról.

Az 1998–1999. évi makói *Honvéd Emléknapok* konferenciáinak előadásait *A szabadságharc 150. évfordulója 1998–1999* címmel a Makói Múzeum Füzetei 95. száma-ként veheti kézbe az olvasó. Bona Gábor a szabadságharc hadseregéről, Csikány Tamás a főhadiszíntér hadműveleteiről, Pelyach István a szerb–magyar viszonyról és a nemzetiségi kérdésről, Ságvári György a honvédsereg egyenruházataról, jómagam a megtorlásról írtunk a kötetben.

A honfoglalás és az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharc évfordulója címmel jelent meg a tizenharmadik Magyar Őstörténeti Találkozó és a hetedik Magyar Történelmi Iskola előadásait és iratait tartalmazó kötet. Ennek 1848–1849-es tanulmányait többnyire szakszerűség jellemzi, bár egy részüket hosszabb-rövidebb formában már másutt is olvashattuk. Külön kiemelendő Rainer Pál Poeltenberg Ernő aradi vértanú családjáról és leszármazottairól írott tanulmánya.

A *Közlemények Székesfehérvár történetéből* sorozat I. köteteként jelent meg az *Akik szolgáltak, egy árva hon volt...* című kötet, amely az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én Székesfehérvárott rendezett tudományos tanácskozások előadásait adja közre, Székesfehérvár és Fejér megye 1848–1849-es történetének város-történeti, politika-, had- és egyháztörténeti vonatkozásairól.

A Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett konferencia anyaga – Kemény Zsigmond nagy munkájának címét idézve – *A forradalom után* címmel, *Vereség vagy győzelem?* alcímmel jelent meg. Ebben elsősorban eszme- és irodalomtörténeti tanulmányokat olvashatunk a témáról. A nemzetközi szerzőgárda nem csupán a magyar, hanem az általános európai helyzettel foglalkozik, ily módon Magyarország 1849 utáni helyzete is némileg más megvilágításba kerül.

A Jogtörténeti Szemle 1998–1999. évi számaiban megjelent 1848-as tematikájú tanulmányokat adja közre *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetészek 1848-ról* című kötet. Az összesen huszonhét tanulmányt tartalmazó kötet teljes áttekintést nyújt a

korszak jogtörténeti vonatkozásairól, azon belül az európai és a magyar jogfejlődés viszonyáról, a köz- és magánjogi viszonyok átalakulásáról, a nevezetes jogi aktusok (áprilisi törvények, október 3-i manifesztum, trónváltás, trónfosztás és Függetlenségi Nyilatkozat, nemzetiségi törvény) létrejöttéről.

Függetlenség és modern Magyarország 1848/49 címmel látott napvilágot a Magyar Történezhallgatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Olvashatunk a schwechati csatáról, a felső-tiszai hadtest működéséről, az 1849. tavaszi hadjárat egy elfelejtett fejezetéről, a Pest alatti harcokról, a magyarbarát románokról, a délvidéki hadjáratról s a szabadságharc szereplői közül Kacs Kovics Lajos képviselőről, Répásy Mihály tábornokról, Nátly Józsefről, a szabadságharc postaigazgatójáról, az államfői intézményrendszer alkotmányjogi szabályozásáról, a szabadságharc hadiiparáról, valamint Alsó-Fehér vármegye bányavidéki esperesi kerületének történetéről.

A Tiszafüredi tanulmányok Füvessy Anikó által szerkesztett 4. kötet *Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből* címmel négy tanulmányt tartalmaz e fontos tiszai átkelő történetéből. Borus József a település 1848–1849-es szerepét tekinti át, jómagam a tiszafüredi „zendülésként” elhíresült fővezérváltást dolgoztam fel, Vadász István Kiss Pál honvéd vezérőrnagy életét mutatja be, s szintén ő tette közzé a tiszafüredi nemzetőrök névsorát.

Ünnep – hétköznapi – emlékezet címmel *Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén* mozogva rendezett 2000-ben konferenciát a Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület. Ennek V. szekciója *A forradalmi megemlékezés jubileumi konstrukciói* címmel a forradalom és szabadságharc emlékezetét idézte fel. A tanulmányok közül kiemelendő Erős Vilmosé Szabó István történész 1848–1849-cel kapcsolatos munkásságáról, Erdész Ádámé a dualizmus kori Békés megyei negyvennyolcas kultuszról, Gajary Istváné a Don Carlos 1867. évi bemutatójáról és Ölveti Gáboré a debreceni 1848–1849-es megemlékezések történetéről.

Erős Vilmos válogatta *A harmadik út felé* című, Szabó István történész kötetben meg nem jelent cikkeit, tanulmányait, valamint a pályafutására vonatkozó dokumentumokat tartalmazó vaskos kötetet. A kötet első, *A debreceni újságíró* című fejezete Szabó öt, 1848–1849-es tárgyú korai tanulmányát tartalmazza. A forradalom és szabadságharc centenáriumának történetéhez igen érdekes (és elszomorító) adalékokkal szolgálnak az 1948–1949. évi dokumentumok, amelyek Szabónak „az új undokok” által a szakmából való részleges kiszorítását mutatják be.

A 2000. évi Széchenyi-konferencia előadásait tartalmazó, *Széchenyi Magyarországa és Európa* című kötetben a tanulmányok többsége a reformer Széchenyivel, azaz elsősorban az 1825–1847. közötti időszakokkal foglalkozik. Pelyach István Széchenyi 1848 tavaszán játszott szerepét mutatta be, Egyed Ákos a Széchenyivel kapcsolatos 1848. évi erdélyi várakozásokról írt, Deák Ágnes pedig a Széchenyi-mítosz 1850-es évekbeli születéséhez nyújt új szempontokat és adalékokat. Fenyő István Eötvösnek a Habsburg-monarchiáról 1848–1850 között alkotott nézeteit elemzi.

A 2002. évi Kossuth-évfordulón tartott konferenciák közül többnek az előadásai is megjelentek összegyűjtött formában. *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében* című, Kiss Gábor Ferenc és Zakar Péter által szerkesztett kötet öt tanulmányt tartalmaz: jelen sorok írójáért Kossuthról, Perczelről és a szerb kérdéstről 1849 tavaszán és kora nyarán, Marjanucz Lászlóét a bánági románok 1848 tavaszi magatartásáról, Miskolczy Ambrusét Kossuthnak a zsidóemancipáció ügyében elfoglalt álláspontjáról, Petrusány Györgyét Kossuth és Nicolae Bălcescu kapcsolatáról, valamint Zakar Péterét a pozsonyi Hazafiúi Egyletről.

A Magyar Történelmi Társulat által Debrecenben rendezett Kossuth-konferencia előadásait tartalmazza az általam szerkesztett, *Kossuth Lajos, a magyarok Mózese* című kötet, Pajkossy Gábor (*Kossuth és az 1832–1836. évi országgyűlés*), Katus László (*Kossuth és a nemzetiségi kérdés*), Gergely András (*Kossuth és a német egység*), Urbán Aladár (*Kossuth a Batthyány-kormányban*), Orosz István (*Kossuth Lajos az úrbéri kárpótlásról 1848–49-ben*), Frank Tibor (*Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése*), Csorba László (*Kritika és kultusz: az öreg Kossuth Turinban*), valamint jómagam (*Kossuth és a magyar hadügy 1848–49-ben*) tanulmányaival, s az 1992–2006 közötti Kossuth-irodalom válogatott bibliográfiájával.

Békés megye Kossuth-konferenciájának előadásai *A magyar függetlenség jelképe* címmel Erdész Ádám szerkesztésében láttak napvilágot. Pajkossy Gábor Kossuth 1832–1841 közötti pályaszakaszát, Erdmann Gyula az 1840-es években játszott szerepét, Erdődy Gábor az 1847–1867 közötti évek fő vonásait, jómagam a hadsereg-szervezésben játszott szerepét, Erdész Ádám pedig a Békés megyei Kossuth-kultuszt mutatta be.

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei I. füzetében négy tanulmányt és egy forrásközlést olvashatunk. Témánk szempontjából a legfontosabb Pajkossy Gábor Kossuth 1848. márciusi felirati beszédének forrásproblémáit bemutató munkája, amelyből kiderül, hogy a konzervatív sajtóban a beszéd olyan részei is megjelentek,

amelyek a kéziratban és a többi sajtótudósításban nem szerepelnek.

Hosszú időn át minden igyekezetem hiábavaló volt, hogy (bármelyik érintett felekezet könyvesboltjában) megszerezsem a 2002-es *Kossuth és az egyházak* című konferencia előadásait tartalmazó, azonos címmel megjelent tanulmánykötetet, amely Kertész Botond szerkesztésében 2004-ben látott napvilágot. Végül e tanulmány írása közben egy antikváriumban bukkantam rá. Fabinyi Tibor az evangélikus Kossuthról, Zakar Péter Kossuth egyházpolitikai nézeteiről, Sarnyai Csaba Máté a katolikus felső klérus autonómiaigényével kapcsolatos állásfoglalásáról, Fazekas Csaba Kossuth házasságkötésének egyházi vonatkozásairól, Gáborjáni Szabó Botond a debreceni reformátussághoz fűződő kapcsolatáról írt. Berényi Zsuzsanna Ágnes Kossuth szabadkőművességével, Erdmann Gyula a reformellenzék megszervezésében játszott szerepével, Závodszy Géza Kossuth egyik írásának terminológiájával foglalkozott. Szabad György Kossuth egyik, a felelősségről szóló bibliai példázatát elemezte, Miskolczy Ambrus pedig Gyulay Lajos naplójának Kossuth-képét vette górcső alá.

A Kossuth Lajos, a szó művésze című kötet tíz tanulmánya Kossuth stílusművészetét elemzi. Olvashatunk a kötetben Kossuth retorikai tanulmányairól, szónoki stílusának romantikus sajátosságairól, az „illőség” stíluselvéről rétori gyakorlatában, a zajos éljenezés kirobantásának művészetéről, körmondatairól, a képszerűség szerepéről szónoklataiban, vagy szavainak a korabeli naplók és emlékiratok által megörökített hatásáról.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kossuth-konferenciájának anyagát közreadó, *Kossuth Lajos és Erdély* című kötetben Egyed Ákos Kossuth 1848–1849-es erdélyi, azon belül székely politikáját, Dávid Gyula Petőfihez való viszonyát mutatja be, Kötő József pedig Kossuth és a színház kapcsolatáról ír.

Az erdővidéki Baróton tartott Kossuth-konferencia három előadását tartalmazza a *Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján* című kötet. Egyed Ákos Kossuth és a székelyek 1848–1849. évi viszonyát, Csikány Tamás Kossuth 1849. május–júniusi katonapolitikai döntéseit elemzi, Kónya Ádám pedig a sepsiszentgyörgyi Kossuth-kultusz történetét mutatja be.

A makói Honvéd Emléknepok 2002. évi előadásait adja közre a *Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezete* című kötet, amelynek szakmai szempontból legérdekesebb és legértékesebb darabja Süli Attila tanulmánya Dobsa 1848–1849-es szerepéről, azon belül szabadcsapatparancsnoki ténykedéséről.

Európai Magyarországot! címmel jelent meg a 2002-ben Debrecenben *Kossuth Lajos és a modern állam kon-*

cepciója címmel rendezett országos jogtörténeti konferencia anyaga. A tizenhárom előadásból egyedül Thomas Henne-é foglalkozik kimondottan 1848-as témával (Az 1848–49-es forradalmak európai dimenziói), a többieknél áttételesen vagy érintőleg jön csupán elő a nagy év története.

Felszedek utamban minden fegyveres népet címmel, L. Balogh Béni szerkesztésében jelent meg az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyei eseményeit és szereplőit bemutató tanulmánykötet, amely nagyjából a korábban a Limes hasábjain megjelent írásokból válogat.

A hazai XIX. századi hadtudomány jeles kutatója, Ács Tibor két tanulmánykötetet is publikált. *A Haza, hadügy, hadtudomány* című kötet hat tematikus egységben közli az írásokat. Az elsőben a XIX. század eleji magyar hadügy és hadtudomány főbb jellemzőiről szólókat olvashatjuk, a másodikban a reformkor néhány jelesebb hadtudományi gondolkodójával (Széchenyi, Kiss Károly, Tanárky Sándor, Mészáros Lázár, Raksányi Imre) ismerkedhetünk meg. A harmadik részben a forradalom és szabadságharc hadügyéről és hadtudományáról, a negyedikben a XIX. század második felének magyar hadtudományáról szóló tanulmányok kaptak helyet. Végül két fejezet foglalkozik a XX. századi magyar hadtudomány jellemzőivel és változásaival.

A másik, *A reformkor hadikultúrájáról* című kötet három tematikus egysége közül az első a reformkori magyar hadügy és hadikultúra jellemzőit írja le, a másodikban az előző kötetben is bemutatott hadtudományi gondolkodók munkásságát tárgyalja (néha szövegszerű azonoságokkal). Végül az utolsó tematikus egység Kisfaludy Károly, Batthyány Lajos és Petőfi reformkori katonáiért mutatja be.

A kompromisszumok embere címmel a Gordiusz sorozatban látott napvilágot három tanulmány Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Jómagam Klapka pályakezdését tekintem át 1849. január 9-i hadtestparancsnoki kinevezéséig, Urbán Aladár a székely határőri katonaság 1848. májusi segítségül hívását mutatja be, Borsi Kálmán Béla pedig – a kötet közel kétharmadát kitevő munkájában – Klapka személyiségjegyeivel s a román-magyar tárgyalásokban játszott szerepével foglalkozik.

A címben foglalt évszám ellenére 1848-cal csak áttételesen foglalkozik a kitűnő debreceni művelődéstörténész, Bényei Miklós tanulmánykötete (*Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken 1834–1848*). Ugyanakkor a kötetben igen hasznos összefoglalót olvashatunk az erdélyi országgyűlés szerkezetéről, a határőrök gyermekeinek (így pld. Gábor Áronnak) az iskoláztatása útjában álló akadályokról s az ezek lebontására tett kísérletekről.

Ress Imre *Kapcsolatok és keresztutak* címmel a horvátok, szerbek és bosnyákok nemzeté válásával kapcsolatos tanulmányait adta ki. Szűkebb témánk szempontjából különösen *A magyar–horvát konfliktus összetevői 1848–49-ben*, illetve az *Ilija Garašanin magyarpolitikájának nemzetközi háttere (1848. március – 1849. február)* című tanulmányai fontosak, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a nemzetiségi konfliktusok kitöréséért és elmérgesedéséért – szemben a korábbi évtizedek „köldök-néző” gyakorlatával – szakmailag indokolatlan csupán a magyar felet vádolni.

A Karl Vey által a vajai Vay Ádám Múzeumnak ajándékozott grafikai gyűjtemény néhány kiemelkedő darabja kapcsán, az azokon ábrázolt eseményeket mutatják be *A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében* című konferencia-kötet egyes tanulmányai, Ullrich Attiláé a szabadságharc pénzügyeiről, Kedves Gyuláé az 1849. július 2-i komáromi, s a magamé az 1848. október 30-i schwechati csatáról szól.

A Deák-émlékév alkalmából rendezett konferenciákon viszonylag kevés szó esett a forradalom és szabadságharc éveiről. E szempontból kivételt képez *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig – Deák Ferenc emlékezete* című, a Göcseji Múzeum konferenciáinak anyagát közreadó kötet, amelyben Zakar Péternek Gasparich Kilit táborigi lelkeséről, Deák Ágnesnek Deák és a passzív ellenállás viszonyáról, Pap Józsefnek a magyar megyei tisztikarok személyi kontinuitásáról és diszkontinuitásáról, illetve Foki Ibolyának a zalai városi igazgatás rendezésének problémáiról szóló tanulmányát olvashatjuk.

A szabadságharc kormánybiztosának és a Szemere-kormány külügyminiszterének emlékére halála 150. évfordulóján szűkebb pátriájában, Baranyában a Baranya Megyei Levéltár rendezett tudományos konferenciát. *A Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete* című kötet tizenkét szerzője között egy horvát történész is található. A tanulmányok áttekintik Batthyány reformkori, 1848–1849. évi és emigrációs pályafutását. Egyedül délvidéki országos biztosságának története hiányzik a kötetből – ezt – szánom-bánom – jómagam nem írtam meg.

A Batthyány-émlékév tiszteletére tartott konferenciák közül a Zalaegerszegen 2007. szeptember 12-én tartott emlékülés hét előadásának tanulmányra kibővített változatait tartalmazza a *Pártvezér, miniszterelnök, vértanú* című kötet, amelyet Molnár András szerkesztett. A Legfelsőbb Bíróság volt elnökének számrészeket tartalmazó megnyitóját leszámítva olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyek alap kutatások eredményeit közvetítik. Különösen érdekes Fónagy Zoltán *Batthyány Lajos gróf bécsi tanulóéveinek szellemi háttere (1821–1826)* című tanulmánya, amelyből kiderül, hogy a korábbi szakiroda-

lom feltételezéseivel szemben Batthyány aligha a Klinkowström-féle bécsi nevelőintézetben ismerkedett meg a felvilágosodás és a liberalizmus eszméivel; az intézet szellemisége ezekkel szöges ellentétben állt. Molnár András Deák és Batthyány kapcsolatát elemzi, Mezey Barna Batthyáynak az 1843–1844. évi felsőtáblai börtönügyi vitában játszott irányító szerepét mutatja be. Béres Katalin a Batthyányak és Zala megye reformkori és 1848–1849-es kapcsolatát tárta fel, jómagam Batthyány és Csány László viszonyáról írtam. Barna Attila és Horváth Attila tanulmányai a Batthyány elleni felségárulási per jogi vonatkozásait mutatják be.

Öt szerző összesen hat tanulmányát tartalmazza a Csikány Tamás által szerkesztett, „...siessünk kedves magyar hazánkot megoltalmazni” című, *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban* alcímű kötet. Urbán Aladár tanulmánya a székely katonaság 1848. májusi segítségül hívásának történetét, Demeter Lajosé ennek néhány háromszéki vonatkozását mutatja be. Egyed Ákos a székely határőrség szerepét foglalja össze az 1848–1849-es szabadságharcban Batthyány Lajos felhívásától a fegyverletételig. Kedves Gyula a 14. (1. székely) határőrezred 1. zászlóalja, illetve a Magyarországra vezényelt székely huszárosztály, a kötetet szerkesztő Csikány Tamás a 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja hadi krónikáját írta meg. A kötetet tucatnyi okmány közlése teszi még hasznosabbá.

Az 1849. július 20-i turai lovasütközet emlékére 2008. július 21-én Turán rendezett emlékkonferencia előadásait „Verekedni az utolsó emberig” *A turai lovasütközet 1849. július 20.* címmel, Rosonczy Ildikó szerkesztésében a Magyar Napló jelentette meg. A kötet első része az ütközet előzményeit, lefolyását, következményeit és résztvevőit bemutató tanulmányokat tartalmaz Hajagos József, Csikány Tamás, Rosonczy Ildikó, Kovács István, Pelyach István és jómagam tollából. A második, nem kevésbé fontos részében Heltai Bálint, Hertelendi Kitti, Suba Attila, Boda Zsuzsanna, Magyar Sándor és Basa László az ütközet irodalmi, helyi és katonai hagyományait tekintik át. A harmadik részben e sorok írójának összeállításában és fordításában harminchét, az ütközet előzményeire és lefolyására vonatkozó dokumentum található.

A Batthyány-emlékévhöz kapcsolódóan, annak ürügyén jelent meg *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* című kötetem, amely a Dráva-vonal szervezéséről, a pákozdi és a schwechati csatáról, Nagykanizsa felszabadításáról, a Sopron és Vas megyén átvonuló horvát hadoszlop elleni hadműveletről, valamint Perczel Mór 1848. októberi fegyverszüneti tárgyalásairól szóló tanulmányokat tartalmaz.

A korszakkal foglalkozó történészek közül az elmúlt években többeknek is jelent meg önálló tanulmánykötete. Gergely András *1848-ban hogy is volt?* című munkája Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből tartalmaz tanulmányokat, különös tekintettel a német egységmozgalom és a magyar forradalom összefüggéseire. Csak remélni tudjuk, hogy előbb-utóbb a szerző e tárgyban írott nagydoktori értekezése, illetve annak kibővített változata is elkészül és megjelenik.

Spira György *Vad tűzzel* címmel jelentette meg tanulmánykötetét, amelyben remek értekezéseket olvashatunk Jellačić pákozdi hadijelentéseiről, Puchner altábornagy 1848 őszi ténykedéséről, Haynaunak a főváros bevétele tudatú beszámolójáról, Görgei első emlékirat-kísérletéről, Vörösmarty Görgei-ellenes verséről vagy a Kossuth-címerről. Az azóta elhunyt szerző utolsó kötete *Széchenyiről* címmel nem csupán a legnagyobb magyarról szóló írásait adta közre, hanem a függelékben Spira munkásságának teljes bibliográfiáját is olvashatjuk.

A Csetri Elek *Együtt Európában* című tanulmánykötetében az erdélyi reformkor gazdaság- és technikátörténetén kívül olvashatunk a fiatal Széchenyi szabadságfelfogásáról, a naplóíró Gyulay Lajosról, a politikai és gazdasági reformer Wesselényiről, valamint az erdélyi unió végrehajtásának problémáiról. Miután a kötet az I. sorszámot viseli, reménykedjünk abban, hogy a közelmúltban elhunyt szerző tanulmányainak II. kötete is megjelenik.

Egyed Ákos *Erdély metamorfózisa a hosszú XIX. században* című, kétkötetes tanulmánygyűjteménye a Szerző elmúlt két évtizedes munkásságából ad válogatást. Az első kötetben Széchenyi, Kossuth, Deák és Wesselényi 1848. évi Erdéllyel kapcsolatos nézeteiről és tevékenységéről olvashatunk, egy külön tematikai csoport kimondottan Erdély 1848–1849-es történetét tárgyaló tanulmányokat tartalmaz, köztük pl. a román történetírásnak a magyar forradalomról és az 1848-as magyar–román viszonyról alkotott nézeteit tárgyaló fejtegetést. A második kötet első tematikai egysége az 1848–1849-es évi székely kérdés, illetve a székelyföldi eseménytörténet tárgykörébe tartozó írásokat ad közre, de legalább ilyen érdekesek azok a személyes vallomások, interjúk, amelyekben Egyed Ákos történészi működéséről, az 1848-as témához vezető útjáról szól.

A szabadságharc ismert-ismeretlen lengyel szereplőinek állít emléket Kovács István „*Egy a lengyel a magyarral*” című kötete. Remek portrékat olvashatunk a szabadságharc lengyel vértanúiról, a Bem ellen merényletet elkövető Ksawery Kolodziejekiről, Jan Aleksander Fredro hőstetteiről, a bárcai ütközet ismeretlen részleteiről. A szerző két másik esszéjében (*A barátság anatómiája. Első könyv. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról; Két örökéletű tölgy. Adalékok a*

magyar–lengyel barátság történetéhez) további, a szabadságharc lengyel szereplőivel, a lengyel légió haditetteivel kapcsolatos írásokat találunk.

Az egyik legfrissebb tanulmánykötet *Batthyánytól Kossuthig* címmel, *Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén* alcímmel Urbán Aladárnak az elmúlt két és fél évtizedben megjelent had- és politikatörténeti tanulmányaiból ad válogatás. Olvashatunk a Hunyadi- és Zrínyi-szabadságcsapat megalakulásáról, a Mészáros hadigőzsről, az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásáról és kezdeti működéséről, Vasvári Pál „Fővárosi csapatáról”, Batthyány és Vidos József 1848 őszi Vas megyei működéséről, Kossuth alföldi toborzótjáról, a szegedi olasz foglyok Kossuth általi kiszabadításáról s Kossuth első kormánybiztosáról, Újházi Lászlóról.

A különböző tanári ünnepi kötetek között is jó néhány olyan látott napvilágot, amelyben a forradalom időszakával foglalkozó tanulmányokat találunk. A negyvennyolcas kutatások doyenjét, Urbán Aladárt az elmúlt években két ilyen kötetrel is köszöntötték tanítványai, kollégái és tisztelői. *A Magyarhontól az Újvilágig* című kötet ötvenéves tanári jubileumára, a *Két világ kutatója* 80. születésnapjára jelent meg.

A források bővületében címmel huszonhat tanulmányt tartalmaz a Katona Tamás 75. születésnapjára megjelent kötet. Miután az ünnepelt munkásságának nagy része is 1848–1849-hez kapcsolódik, érthető módon a tanulmányok döntő többsége is ezzel a két évvel foglalkozik. Nagyobbrészt hadtörténeti tanulmányokról van szó, de több, a szabadságharc külügyeit vagy a külföld 1848-as Magyarország-képét elemző tanulmányt is olvashatunk.

A XIX. századi magyar hadtudomány és hadtörténet fáradhatatlan kutatójának, Ács Tibornak a 75. születésnapjára készült *A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak* című ünnepi tanulmánykötet. A tanulmányok többsége hadtörténeti jellegű, ezen belül olvashatjuk Mészáros Lázár Kossuthoz intézett leveleinek közlését, egy összefoglalót a 15. százarezred megszervezéséről, egy tanulmányt a honvédség megszervezésének alapjául szolgáló tervezetről.

Manapság, amikor a magyar-szlovák viszonyt annyi aktuálpolitikai probléma terheli, kimondottan üdítő olvasmány Demmel József „*Egész Szlovákia elfért egy tütajon...*” című, a *19. századi Magyarország szlovák történelméről* szóló tanulmánykötete. Demmel nem igazságot akar osztani, hanem bemutatja, hogy a konfliktusban mekkora felelősség terheli az egyes feleket. A kötet első része a reformkori, a második az 1848–1849. évi, a harmadik az 1867–1914 közötti időszakra vonatkozó tanulmányokat tartalmazza. A negyvennyolcas tanulmányok egyike a szlovák értelmiség előtt álló lehetőségeket és utakat, a második egy trencsényi képviselőválasztás történetét mutatja be.

A szabadságharc zászlaja alatt című vaskos kötet az 1848–1849-es forradalom partiumi és bánási vonatkozásait tárgyalja. Az összesen negyvennégy írást három nagyobb tematikai egységre csoportosította a szerkesztő, Dukrét Géza. Az első tematikai egységben a eseménytörténeti írásokat, a másodikban a szabadságharc neves-névtelen személyiségeinek életrajzi vázslatait, a harmadikban a térség 1848-as emlékhelyeinek és emlékműveinek krónikáját olvashatjuk.

A Maros megyei magyarság történetéből című tanulmánygyűjtemény második kötetében hat 1848–49-ről szóló tanulmányt is találunk. (Ezek terjedelme a kötet kb. felét teszi ki.) Egyed Ákos az erdélyi magyarság reformkori történetének fő vonásait vázolja fel. Léstyán Ferenc az erdélyi római katolikus papságnak az 1848–1849-es eseményeken játszott szerepét mutatja be. Bíró Dónát a Szászrégenben és vidékén történt eseményeket, Gagy Zoltán a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóalj szervezőtörténetét írta meg. Szabó Miklós a segesvári ütközetben hősi halált halt Zeyk Domokosról ad életrajzi vázslatot. Gaál Kornélia Marosvásárhely 1848–1849-es magyar műemlékeit veszi számba.

Az 1993 óta minden évben megrendezésre kerülő Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásából válogat a *Magyarország legerősebb bástyája Komárom* című kötet. Hajagos József Török Ignácról, Kedves Gyula a komáromi menlevélről, jómagam Jókai menlevelének legendájáról, Kiss Vendel az erőd 1849. tavaszi ostromáról, Csikány Tamás pedig az 1849. július 2-i herkálypusztai lovassági ütközetéről írt. (A többi szerzőből nem sikerült kéziratot kiimádkozni.)

Id. Szinnyei József emlékezete címmel Gazda István készített válogatást Szinnyei művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásából. Ebben olvashatjuk a jeles bibliográfusnak az 1848–1849. évi magyar sajtóról szóló tanulmányát.

Összefoglaló munkák, kisonográfiaiák

Az egyik legfontosabb munka szerzője nem magyar, hanem orosz személy, de elsősorban egy magyar szerzőnek kell köszönetet mondanunk a fordításért és a sajtó alá rendezésért. Ivan Ivanovics Oreusznak az 1849. évi orosz intervenciók hadtörténetéről írott munkáját *Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben* címmel Rosonczy Ildikó fordította, rendezte sajtó alá és a bevezető tanulmány is az ő munkája. Miután az orosz levéltárak idevágó anyagát egyelőre még nem nagyon kutatta magyar kutató, az eredetileg 1880-ban megjelent „hivatalos” orosz összefoglaló magyar nyelvű megjelenítése komoly szolgálat a szabadságharc hadtörténetével foglalkozók vagy az iránt érdeklődők számára.

A szabadságharc hadtörténeti historiográfiájának egyik legkiemelkedőbb darabja Olchváry Ödön *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken* című, eredetileg 1901-ben megjelent monográfiája, amelyet 2009-ben az újvidéki Forum Kiadó adott ki reprintben. Noha Olchváry levéltári anyag nélkül, csupán az addig megjelent feldolgozások, emlékiratok, hírlapi cikkek alapján írta meg munkáját, gyakorlatilag máig sem veszített frissességéből és érvényességéből, s a délvidéki hadműveletek feldolgozásában a magyar hadtörténetírás azóta sem sokat lépett előre.

Címével ellentétben nem annyira helytörténeti munka, sokkal inkább regionális történeti összefoglaló Limpár Péter és Görföl Jenő közös kötete: „*Pacsirtaszót hallok megint*”. A kötet nagyobbik része Limpár Péternek a Felvidék 1848–1849-es hadtörténetét bemutató 100 oldalas tanulmánya, amit kiegészít Görföl Jenő 30 oldalas, a felvidéki 1848-as emlékhelyeket bemutató fotó-összeállítása.

Csikány Tamás *Hadművészet az 1848–49-es magyar szabadságharcban* című akadémiai doktori értekezése egyelőre még csak a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egyetemi tankönyveként jelent meg, de reménykedünk, hogy előbb-utóbb civil kiadó is megjelenteti. Ebben az 1848–1849. évi szabadságharc egyes eseményeinek és eseménysorainak bemutatásán keresztül vizsgálja „a katonai vezetés hadászati és harcászati szintjének, emellett a várharok vezetésének, illetve az akkor még sajátos, ma már nagyon is általánossá vált kisháború vezetési rendszerének a XIX. században általánosan elfogadott elméletének gyakorlati megvalósulását”. Nem a szabadságharc hadtörténetét kívánta megírni, hanem katonai-szakmai elemzést ad a korszak hadászati-harcászati elveinek 1848–1849-es megvalósulásáról négy, általa kiválasztott példa (a tavaszi hadjárat, az 1849. július 2-i komáromi csata, Temesvár ostroma, a háromszéki kisháború) alapján.

Had- és politikatörténet mezsgyéjén egyensúlyoz Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29–december 16.)* című monográfiája, egyben a szerző PhD értekezése. A szerző igen gazdag bécsi levéltári anyag, illetve az osztrák szakirodalom – itthon szokatlanul széleskörű – felhasználásával arra a kérdésre kereste a választ, milyen tényezők okozták a katonai megoldás híveinek előtérbe kerülését, s hogyan bontakozott ki a katonai ellenforradalom. A hadműveletek közül részletesen foglalkozik Balthasar Simunich 1848. októberi felvidéki betörésével, valamint a magyar hadsereg 1848. októberi alsó-ausztriai hadműveleteivel.

Az összefoglaló munkák végén kénytelen vagyok legalább a felsorolás szintjén szólni a magam munkáiról.

2001-ben jelent meg *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete* című munkámat, ezt követte 2004-ben a „Nagy Csaták” sorozat első darabjaként *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, amelyben 39 tételben 43 össze-
csapást dolgoztam fel. 2009-ben jelent meg az általam szerkesztett *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története* című kézikönyv, s ugyanebben az évben a Magyarország története sorozat 14. köteteként a *Forradalom és szabadságharc 1848–1849. A Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei* című monográfiám 2007-ben jelent meg.

Az egyes össze-
csapások történetéről az elmúlt években több tanulmány és forrásgyűjtemény látott napvilágot. Egyetlen csata monografikus feldolgozására eddig nem volt példa, most már van. Csikány Tamás *Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata* című monográfiája nem csupán a magyar és cs. kir. főserg közötti nagy össze-
csapás egyes ütközeteit mutatja be, hanem az egyes harccselekmények elemzésén keresztül megismertet bennünket a lovassági és gyalogsági harc fortélyaisal, a településharccal, az erdő elleni támadás és az erdők védelmének szabályaival. Noha a két féltől egészen eltérő jellegű forrásanyag maradt fenn (osztrák oldalon az egykorú jelentések, a magyaron a visszaemlékezések dominálnak), az olvasónak aligha támad hiányérzete, ha elolvasta a monográfiát: Csikány mindkét oldal ténykedését kiegyensúlyozottan és kellő terjedelemben mutatja be.

A szabadságharc alakulatai többségének a története máig megíratlan. Ezért is nagy öröm, hogy az elmúlt években újabb és újabb zászlóalj- és ezredtörténetek láttak napvilágot, még akkor is, ha a jelenlegi ütemben legfeljebb évtizedek múlva állhat rendelkezésre valamennyi fontosabb alakulat történetének feldolgozása. Ehhez kiváló mintaként szolgálhat Kedves Gyula *Szabolcs a hazáért* című, a szabadságharc egyik legvitézesebb alakulatának, a 48. honvéd zászlóaljnak a szervezőtörténetét és hadi krónikáját bemutató kötete. A szerző azonban nem csupán az alakulat történetét dolgozta fel, hanem külön fejezetben foglalkozik általában a honvéd alakulatok belső szervezettel és adminisztrációjával, az általuk alkalmazott harcászati eljárásokkal. A kötetet közel ötven, a zászlóalj történetére vonatkozó dokumentum közlése egészíti ki.

Az egyik első honvédalakulatról, a Veszprémben felállított 6. honvédzászlóaljról Sashalmi István írt önálló kötetet. A alakulat viszonylag jól dokumentált, hiszen utolsó parancsnoka, Szalkay Gergely megírta visszaemlékezéseit, s miután a zászlóalj a Délvidéken, majd főhadiszíntéren szolgált, elég sok irat és sajtótudósítás maradt fenn róla. A szerző ezeket alaposan fel is használta, akárcsak a korszak hadtörténetére vonatkozó forráskiadványokat és

feldolgozásokat. A zászlóalj hadi krónikáját kiegészíti tisztjeinek életrajza (nagyobb részt Bona Gábor munkái alapján). Talán csak azt sajnáljuk, hogy a kötetnek nincs jegyzetanyaga, azaz nem minden esetben állapítható meg, hogy a Szerző melyik adata honnan származik.

Félig-meddig alakulatörténetnek is tekinthető Ács Tibor *Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849)* című munkája. Az 1848 őszen beindult, majd a főváros kiürítése miatt félbemaradt hadi tanfolyam (gyorstalpaló tisztképző) hallgatói ugyanis 1849 januárjában elhagyták Budapestet, s önálló csapatot alkotva csatlakoztak a visszavonuló csapatokhoz. Később ebből az alakulatból, illetve a csanádi önkéntes csapatból alakult meg a 90. honvédszászlóalj. A munka külön érdeme, hogy 61, a témára vonatkozó dokumentumot is közöl.

Szintén Ács Tibor írta meg a már a reformkorban tervezett, de csak 1849. januárjában megnyitott (s a cs. kir. hatóságok által rögvest be is zárt) Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi történetét. Részletesen tárgyalja a reformkori kísérleteket a magyar tisztképzés beindítására, a magyar hadügyminisztérium tervezeteit, illetve az újraindítással kapcsolatos erőfeszítéseket. A függelék a Főtanoda hallgatóinak névsorát, illetve a Főtanodáról szóló tervezet teljes szövegét közli.

A honvédsereg által használt zászlókat mutatja be Györkei Jenő és Cs. Kottra Györgyi három, magyar, angol és orosz nyelven megjelent, gazdagon illusztrált kötete, a *Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története* című munka. Györkei Jenő tanulmányából a honvédszászlók sorsát, így orosz kézre kerülésük, 1941. évi hazaadásuk, 1945 évi újabb elhurcolásuk és 1948. évi újabb visszaszolgáltatásuk fordulatossá történetét ismerhetjük meg. Cs. Kottra Györgyi a zászlók típusait mutatja be, s ő készítette el a katalógusban szereplő 19 zászló és zászlószalag leírását is.

Évtizedes kutatásainak eredményeit adta közre Makai Ágnes *Hű vitézségért* című kötete az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetés-történetéről. A munka áttekinti a katonai és polgári érdemrendek megszületéséhez vezető folyamatot, a kitüntetések gyártásának, adományozásának történetét, s a függelékben közli a kitüntetett személyek névsorát, illetve válogatást ad a kitüntetési tényleírásokból.

Egyed Ákos tollából jelent meg az erdélyi 1848. évi utolsó rendi országgyűlésének feldolgozása. A kiváló és igen termékeny erdélyi történész ismét bebizonyította, hogy ismertnek vélt történeti események feldolgozásában milyen komoly lehetőségek vannak. (Pld. ő tisztázta, hogy az országgyűlési jegyzőkönyv nyomtatott kiadásának hibája révén rögzült június 18. helyett a testület július 18-ig ülésezett.) A kötetet – Egyed Ákos igen dicséretes szo-

kása szerint – összesen harmincnyolc dokumentum közlése egészíti ki, az uniót és a polgári átalakulást sürgető 1848. március 20–23. között keletkezett kolozsvári pontoktól Mikó Imrének az országgyűlés bezárása alkalmával, július 18-án mondott beszédéig. A dokumentumok között megtaláljuk az országgyűlés résztvevőinek névsorát, illetve az elfogadott törvénycikkek teljes szövegét.

Fenyő István 1997-es monográfiájának (*A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*) folytatásaként írta meg Eötvös, Trefort, Csengery és társai forradalom és szabadságharc alatti szereplését *A centralisták az 1848-as forradalomban* címmel. A monográfia központi alakja természetesen Eötvös József, aki miniszterként is szolgálta a polgári átalakulás ügyét, de kellő terjedelem jut a többiek, így Trefort, Szalay László, Csengery Antal tevékenységének is. A kötet arra is ráirányítja a figyelmet, hogy milyen fontos lenne e csoport tagjai levelezésének összegyűjtése és kiadása. No, és természetesen várjuk a folytatást.

Az új- és legújabb kori magyar országgyűlések történetét a neves francia történész, Jean Bérenger, illetve a Franciaországban élő Kecskeméti Károly dolgozta fel *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918* című kötetében. A kötet közel egyharmada a reformkor 1848–1849 és a neoabszolutizmus történetét tárgyalja. Rendkívül fontos munka, hiszen ilyen jellegű történeti összefoglaló Magyarországon az utóbbi évtizedekben nem készült, s még fontosabbá avatja, hogy 2005-ben franciául is megjelent.

Sándorffy Kamill *Erdély reformkorszakának jogtörténete* című posztumusz monográfiája többet ad, mint amit a cím alapján várnánk: gyakorlatilag a XVI. századtól egészen 1867-ig tekinti át a fejedelemség országgyűléseit, törvényeit, a megfogalmazódó reformjavaslatokat, s ezen belül 100 oldalnyi terjedelemben foglalkozik a forradalom és szabadságharc éveivel.

Jómagam írtam egy kisebb összefoglalót a nagyobb-részt feldolgozatlan bécsi levéltári források alapján *I. Ferenc József és a megtorlás* címmel, amelyben a császárnak a megtorlásért viselt felelősségét vizsgáltam. A kötetet 17 dokumentum közlése egészíti ki.

Deák Ágnes *Nemzeti egyenjogúsítás* című kötete az osztrák kormányzat 1849–1867 közötti magyarországi nemzetiségpolitikáját mutatja be. A szerző szerint az osztrák kormányzat – 1848–1849. évi ígéreteit beváltandó – ebben a korszakban kísérletet tett arra, hogy az állami szuverenitás és egység követelményeit összeegyeztesse az egyéni és a kollektív jogok érvényesítésével. (Azaz, az osztrák kormányzat – vagy legalábbis egyes tagjai – nem csupán taktikai jelleggel ígértek nemzetiségi testületi jogokat a magyarországi társnemzeteknek vagy nemzetiségek-

nek.) Végső soron azonban kiderült, hogy az uralkodó és a vezető politikusok által elképzelt erősen centralizált állami modell összeegyeztethetetlen ezen jogok érvényesülésével.

Papp József *Magyarország vármegyei tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig* című monográfiája hat magyarországi vármegye (Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok, Borsod, Baranya, Somogy, Csanád) példáján keresztül arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kontinuitás vagy a diszkontinuitás jellemzi-e inkább a vármegyei tisztkarok összetételét a reformkortól a kiegyezésig terjedő időszakban; azaz, mennyire igazak a passzív ellenállásról szóló, evidenciaként kezelt legendák. Következtetése szerint egyáltalán nem bizonyítható, hogy a szabadságharc 1849. évi veresége olyan éles cezúrát jelentene a megyei tisztkar összetételében, mint ezt korábban gondoltuk volna, azaz a megyei elit sem húzódott olyan mértékben vissza a magánéletbe, mint ezt a nemzeti legendárium tartalmazza.

A Kossuth-emigráció sumeni (sumlai) tartózkodását mutatja be Sztilyán Csilingirov szép kiállítású, Arató György által fordított kötete, amelynek fő értéke a magyar kutatás által korábban nem hasznosított bolgár források feldolgozása.

Kertész Botond *Evangélium és szabadság* című monográfiája (egyben a szerző PhD értekezése) a magyarországi evangélikus egyház 1848–49-es történetét mutatja be hat fejezetben. A bevezető az egyház 1711–1848 közötti történetét, felépítését, teológiáját és nemzetiségi viszonyait, a második az állam és az evangélikus egyház 1848–49. évi kapcsolatait vizsgálja. A harmadik, talán legérdekesebb fejezet témája a szlovák kérdés jelentkezése az egyházon belül. A negyedik fejezet egyházi (iskolai és gyülekezeti) életet mutatja be a forradalom és a szabadságharc idején, az ötödik fejezetben a forradalom és szabadságharc evangélikus vallású nagyjairól, illetve az evangélikus egyháziak részvételéről olvashatunk, végül a hatodik fejezet az evangélikus egyházat ért megtorlást tárgyalja.

Sarnyai Csaba Máté *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december)* című monográfiája (szintén a szerző PhD-értekezése) a katolikus autonómia-törekvések megjelenésének bemutatását tűzte ki célul. Olvashatunk a klérusnak a tizedről való lemondásáról, az egyházpolitikai törvények vitájáról és azok hatásáról, a különböző autonómia-elképzelésekről, az egyházi kinevezések gyakorlatáról, az egyház-finanszírozás kérdéseiről, az oktatás laicizálásával kapcsolatos törekvésekről, az úrbéri kárpótlás egyházi vonatkozásairól. Az alcímeket olvasva néha az az érzésünk, mintha nem telt volna el százhatvan év az események óta, hiszen e kérdések némelyike ma is a napi politika tárgya.

Zakar Péter *Hazám sorsa az én sorsom* című monográfiája az Esztergomi Érsekség 1848–49-es történetét mutatja be. A vállalkozást bizvást mondhatjuk úttörőnek, hiszen

ilyen komplex elemzés egyetlen egyházmegye történetéről sem készült eddig. Megismerkedhetünk az érsekség kormányzatával, gazdálkodásával, a pesti forradalomnak az egyházmegyére gyakorolt hatásával, a szabadságharc egyházmegyei híveivel és ellenfeivel, végül főegyházmegye szabadságharc utáni újjászervezésével.

A külföldön élő kiváló magyar egyháztörténész, Adriányi Gábor korábbi kutatási eredményeit felhasználva írta meg a Bach-korszak egyházpolitikájának történetét. A kötet bevezető része a magyar kormányhoz lojális egyházi vezetők 1849-es eltávolításáról, valamint az új püspökök kinevezéséről tartalmaz igen érdekes összefoglalót; ám a szövegből kiderül, hogy az új hatalom számára megbízhatóbbnak tűnő püspökök – ha más eszközökkel is – de védeni igyekeztek a magyar katolikus egyház pozícióit. Némi szomorúsággal csak az tölthet el bennünket, hogy a szerző, miután bevezetőjében azon kesereg, hogy a hazai egyháztörténészek negligálják az ő külföldön megjelent munkáit, hasonlóképpen negligálja a hazai fiatal egyháztörténészgeneráció tagjainak az elmúlt tíz évben megjelent műveit.

A forradalom és szabadságharc alatti és utáni magyarságkép alakulásáról régen jelent meg olyan alapos és szeretőágzó munka, mint Miskolczy Ambrus *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar–román párbeszéd a 19. század derekán* című műve. Jules Michelet a francia történetírás egyik klasszikusa, aki igen szoros kapcsolatokat ápolt a francia fővárosban gyülekező közép- és kelet-európai emigránsokkal, magyarokkal, románokkal, lengyelekkel, s aki némi szerepet is játszott az 1850–1851 évi magyar–román együttműködési kísérletben. Külön érdekessége a kötetnek Michelet magyar dossziéjának eredetiben való közlése, amelyben Teleki László három nyílt levelét is olvashatjuk az aradi vértanúk kivégzésének francia nyelvű leírása mellett.

Délvidéki S. Attila *Fejezetek a rácjárások történetéből* című munkája, amely a Lángoló temetők című, tizenkét kötetesre tervezett sorozat bemutató kötete, az 1848–1849-es délvidéki szerb-rác népiirtás történetéről ad áttekintést. A szerző igen komoly levéltári és könyvészeti anyagot dolgozott fel, azonban a mű a történelmi tanulmány, a politikai pamflet és a hírlapi publicisztika műfajának sajátos vegyítéke. Valamivel visszafogottabb előadásmód előnyére vált volna a kötetnek, amely azonban így is igazi kincsébánya a korszakkal foglalkozók számára, hiszen olyan levéltári adatokat dolgoz fel, illetve közöl, amelyek korábban ismeretlenek voltak a kutatás előtt. A szerző egyébként kissé terjedelmes, de meggyőző fejtegetéssel bizonyítja, hogy a Kossuth és az újvidéki szerb küldöttség tagjai között 1848 áprilisában lezajlott „összezsapás” inkább szerb propagandisztikus túlzásnak, mint valóban megtörtént eseménynek tekinthető.

Helytörténeti monográfiák és forráskiadványok

A csallóközi Nagymegyér 1848–1849. évi történetét *Város a hadak útján* címmel Varga László írta meg. Olvashatunk a település mindennapjairól, a helyi nemzetőrsegről, az itteni honvédekről, a beszállásolásokról, a környékbeli hadieseményekről, Kazinczy Lajos ezredes itteni tartózkodásáról.

Galcsik Zsolt ötvenoldalas füzete két témát dolgoz fel: Szontagh Pálnak, Szécsény legnevezetesebb 1848–49-es szereplőjének életpályáját, különös tekintettel a Bem tábornok Bécsből való kimenekítésében játszott szerepére; illetve magának Szécsény városának az 1848–49-es történetét. Különösen hasznos a szécsényi nemzetőrök listájának közzététele.

Az 1848–49. évi szabadságharc a Marcal forrásvidékén címmel tematikus kötetként jelent meg a Sümeg és Vidéke című honismereti és művelődéstörténeti folyóirat 2008. márciusi száma. A kötetben olvashatunk a szabadságharc zalai szereplőiről, az 56. honvédszázalaj történetéről, a kordokumentumok között megtaláljuk a sümegi nemzetőrök névsorát, egy válogatást a Sümegre vonatkozó 1848–49-es levéltári adatokból, valamint egy összeállítást a Sümegi Újság 1908. évi számaiból. Hasznos kötet; kár, hogy a szerzők egy része elfelejtette feltüntetni, honnan vette az adatait.

Cser József *Nagykanizsa a szabadságharc alatt* című cikkgyűjteményét Czupi Gyula rendezte sajtó alá. Az írássok egy része korábban sem volt ismeretlen a helytörténeti kutatás előtt, jöllehet együtt még soha nem jelentek meg. A feljegyzett történetek egy részét a történeti kutatás is megerősítette, más esetekben inkább a helyi hagyomány részeként kell kezelni őket. A sajtó alá rendező tisztázta, hogy a szerző nem 1848–1849-es kortárs, hanem valószínűleg egy kanizsai polgár 1848–1849-ben még csak gyermekkorú fia. A szerzői dátumtévesztések kiigazítása nem lett volna haszontalan.

Magyar és szlovén kétnyelvű kiadványként jelent meg Molnár Andrásnak, a Zala Megyei Levéltár igazgatójának *Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849* című összefoglalója. Az első fejezet a nemzetőrség felállítását és tábori szolgálatát, a második a honvédtoborzást és újoncozást, végül a harmadik az 1848 júliusa és 1849 júliusa közötti időszakban lezajlott hadieseményeket tárgyalja. (Ez utóbbit a bécsi Hadilevéltár anyagaival jómagam egészítettem ki.)

A Veszprém megye devecseri járásához tartozó Somló környéki harminckilenc település és a Somló-vidék szabadságharcos részvételének állít emléket H. Szabó Lajos kötetében. Külön fejezet szól a nemzetőrség és az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezéséről, benne a vidék nemzetőreinek

névsorával, a honvéd újoncállításról, a Veszprém megyei Honvédegylet megalakulásáról és működéséről. A kötet közli a környék nemzetőr- és honvédtisztjeinek névsorát, a környékbeli nemzetőri és honvédsírok, valamint a negyvennyolcas emlékművek listáját (fényképpel és leírással). Külön fejezet szól a honvédszázalók történetéről (1944–1945-ben a Hadimúzeum menekített anyagával együtt ezeket a dobai Erdődy-kastélyba menekítették.) Az utolsó fejezet a környék 1848-as hagyományápolását és -örzését mutatja be.

Hudi József szerkesztette a *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből* című kötetet. A mezőváros 1848–49-es története meglehetősen változatos volt; volt itt honvédtoborzás, itt gyülekezett a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség, a horvát inváziós csapatokat üldöző nemzetőrség, itt végezték ki a szabadságharc első vértanúit. A kötet főleg a helyi anyagot közli, s nem csupán okmányokat, hanem napló- és visszaemlékezés-részleteket is. A hadiesemények talán némileg elsikkadtak, s nyilván hasznos lett volna a Magyar Országos Levéltár vonatkozó anyagának használata is.

A Paksi Múzeumi Füzetek 5. darabjaként jelent meg K. Németh András „*s hamvait a hálás hon veszi hantja alá*” című, a Tolna megyei honvédsírok „kataszterét” tartalmazó kötete. A mű települések szerint, azon belül névsor szerint közli a fennmaradt sírok listáját, s minden esetben életrajzot is közöl a bennük nyugvó hősökrol.

A Tolna megyei nemzetőrség története 1848–49. és 1956. évi történetét, valamint 2000. évi újjáalakulását tárgyalja Szilágyi Mihály kötetében. A negyvennyolcas rész kaotikusra sikerült, az olvasót azonban némileg kárpótolja a közölt nagyszámú dokumentum.

Bartos Mihály és Garbóczi László Promontor (Budafok) és Tétény 1848–1849. évi történetét mutatják be a *Lapok Promontor és Tétény történelméből* című sorozat első kötetében. A kötet legerősebb része az 1849. január 3-i tétényi, sikeres utóvéd-i ütközet történetének feldolgozása, amely sok tekintetben kiigazítja a magyar hadtörténetírásban az összecsapásról eddig alkotott képet.

Czaga Viktória és Jancsó Éva *Pest-budai nemzetőrök 1848–49* címmel a fővárosi nemzetőrség történetét megvilágító dokumentumokat, így napiparancsokat és levelezőkönyvi bejegyzéseket, valamint a fennmaradt névsorokat tettek közzé. E munka már csak azért is fontos, mert a nemzetőrség történetéről szóló összefoglalók többnyire csupán 1848 végéig tárgyalják az egyes alakulatok történetét, ebből a kötetből pedig képet kaphatunk a nemzetőrség 1849. májusi újjászervezéséről, s július elejéig terjedő tevékenységéről is. A névmutató és a névsorok igazi kincsésbányák a családtörténettel foglalkozók számára.

Józsa Imre kötetében az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc gyömrői emlékeit mutatja be. Nagyon részletes a

köz- és hadtörténeti adatok felmondása, ugyanakkor néhány korabeli okmány kivonatát vagy fotómásolatát is tartalmazza.

Kuczsa Péterrel közösen készített *1848–1849. Szabadságharc a Tápíóvidéken. – A tápióbicskei ütközet* című kötetünkben a tápióbicskei ütközet előzményeire, lefolyására és következményeire vonatkozó fennmaradt iratanyagot, napló- és emlékiratrészleteket, az ütközetben részt vevő magyar és osztrák hadvezérek életrajzi vázlatait, az ütközetről szóló szépirodalmi műveket, illetve a Tápíó-vidék 1848–1849-es hagyományörzését bemutató dokumentum- és fényképanyagot tettük közzé.

1848/49 és ami utána következett... címmel jelentetett meg válogatott dokumentumokat a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. A kötet öt nagyobb tematikai egységre oszlik: az első rész az áprilisi törvények következményeit mutatja be, a második az 1848 májusa – 1849 júniusa közötti egyházi tanácskozmányokba és reformtörekvésekbe enged bepillantást, a harmadik a hadieseményeknek az egyházmegyére gyakorolt hatását illusztrálja, a negyedik az egyházmegyének a szabadságharc leverése utáni történetére, az ötödik az egyéni papi sorsokra vonatkozó iratokat közli. Külön érdeme a kötetnek a fontosabb egyházi személyek életrajzi adatait tartalmazó névtár, illetve a fogalomtár.

G. Tóth Ilona szerkesztésében, a *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* című levéltári évkönyvsorozatban jelent meg *Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban* című vaskos forrásgyűjtemény. A kötet első sorban Szeged város tanácsának jegyzőkönyvi kivonatait közli, laza időrendben, ami némileg nehezen követhetővé teszi a szövegeket, hiszen a tárgyalás és a beérkező irat kelte között néha több napos vagy hetes különbség is lehet. Miután az iratoknak pusztán sorszáma van, de fejléce nincs, csak a kötet végén lévő regeszták, illetve a név- és helynévmutató alapján lehet benne eligazodni. Szeged 1848–1849-es története az egyik legérdekesebb a magyar városoké közül, ezért csak reménykedni tudunk, hogy előbb-utóbb az országos közgyűjteményekben őrzött szegedi vonatkozású iratokról is hasonló nagyságú kötetet kaphatunk a kezünkbe.

Emlékek és források... Debrecen 1848/49 jelent meg egy monografikus részeket és forrásközléseket egyaránt tartalmazó kötet. A munka egyrészt teljes terjedelmében közli Gáborjáni Szabó Botond 1998-ban megjelent munkáját (*A szabadság szent ígérei*), válogatást közöl az áprilisi törvények debreceni hatását bemutató dokumentumokból, a debreceni sajtó cikkeiből, s közli Széll János honvéd főhadnagy, valamint Barta Mózes Mór emlékiratát (jóllehet, ez utóbbi a tartalomjegyzékben csak fejezetcímekkel szerepel.)

A talán legvaskosabb helytörténeti forráskiadvány a László Géza szerkesztette *Szabolcs vármegye 1848/1849-ben*. Miután a megyét a hadiesemények alig érintették, s a csapatok akkor is inkább csak átvonultak rajta, egyike volt azoknak a hátszági megyéknek, ahol a forradalom és szabadságharc egész ideje alatt viszonylagos béke volt, s amelynek forrásanyaga alapján elképzelhetjük, milyen lehetett a mindennapi élet ezekben a törvényhatóságokban.

Bagi Gábor *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben* című forráskiadványa – igen dicséretes módon – nem a jelenlegi megyehatárok, hanem a korabeli közigazgatási beosztás alapján vizsgálja a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye egy részének történetét. Némi kritika legfeljebb azért érheti a forráskiadványt, mert az összeállító tucajtájjal közöl már többször megjelent okmányokat, ugyanakkor nem hasznosította a Magyar Országos Levéltár igen gazdag ide vonatkozó anyagát.

Az elmúlt évtizedek helytörténeti forráskiadványai közül az egyik legjobb Kemény János *Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban* című kétkötetes munkája. A 618 tételszám alatt közel hétszáz okmányt tartalmazó munkát a szerző-szerkesztő alapos bevezetővel s komoly apparátussal látta el. A munka külön érdeme, hogy Kemény megtalálta a helyes arányt a csupán helytörténeti, valamint az országos jelentőségű köztörténeti anyag közlése között, így azt nem csupán a szűkebb-tágabb régióval foglalkozó, hanem a szabadságharc politika- és hadtörténetét kutató szakemberek is remekül tudják használni. Az elmúlt időszakban megjelent hasonló kiadványok közül e tekintetben is toronymagasan kiemelkedik.

A délvidéki szerb lázadás áldozatául esett bácskai Temerin község pusztulását, a szabadságharcban később játszott szerepét, valamint a hontalanná vált temeriniek sorsát mutatja be Ökrész Károly munkája. A temerini születésű szerző felkutatta a község pusztulására vonatkozó magyar emlékiratokat, naplókat, hivatalos jelentéseket és hírlapi cikkeket, de igyekezett megszólaltatni a másik fél forrásait is.

Maderspach Livius magyar királyi bányatanácsos még a XX. század elején tette közzé tragikus sorsú édesapja, a kitűnő mérnök, Maderspach Károly és felesége, Buchwald Franciska emlékére azt a kis kötetet, amelynek újrakiadását a Maderspach-család tagjai intézték. A kötet a krassói bányavidéken található Ruszkabánya reformkori és 1848–49-es történetét mutatja be a Maderspach-család történetén keresztül. Maderspach Ferenc cs. kir. tisztként került a honvédseregbe, s az ő nevéhez fűződik Fehértemplom védelme; Károly és felesége sorsáról Maderspach Károlyné emlékiratának ismertetésekor már szoltunk.

Immáron harmadik, bővített kiadásban, némileg módosított címmel (*Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*) jelent meg Egyed Ákosnak a székely önvé-

delmi harc történetét tárgyaló monográfiája. Persze, inkább új munkáról beszélhetnénk, hiszen a szerző a rá jellemző precizitással és soha nem lankadó érdeklődéssel jelentősen kibővítette a harminc éve napvilágot látott első kiadáshoz képest a kötet forrás- és szakirodalmi bázisát, s emellett ötven korabeli és későbbi dokumentumot is közöl a függelékben. Ugyanakkor jogosan lehet büszke arra, hogy e bővítés és átdolgozás ellenére egyetlen korábbi alapvető megállapítását sem kellett módosítania. Külön ki kell emelnünk a kötet szép kiállítását.

A román fölkelők által 1849. január 8-án feldúlt és elpusztított Nagyenyed tragédiáját Domonkos László dolgozta fel *Nagyenyedi ördögsekér* című munkájában. Megdöbbentő és felkavaró olvasmány: azt hinné az ember, hogy a XX–XXI. századi balkáni etnikai tisztogatások valamelyikének krónikáját olvassa. Holott ami történt, egy kultúrváros felprédálása és lakóinak kiirtása, a szelídebb és kulturáltabb XIX. század Erdélyében esett meg.

A határon túli helytörténeti forráskiadványok közül ki kell emelnünk Pál-Antal Sándor *Marosköz és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején* című munkáját, amely hihetetlenül gazdag anyagot tár elénk korabeli iratokból, jegyzőkönyvekből, lajstromokból. A munka rendkívül érdekes és értékes anyagot közöl a két törvényhatóság történetéről és belső viszonyairól, ugyanakkor nincsenek benne olyan világrengető újdonságok, amelyek alapján az erdélyi hadjárat történetét újra kellene írunk. Ugyanezt mondhatjuk el *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken* című, hasonló szerkezetű kötetéről, amelyet Pál-Antal Sándor és Zepezczaner Jenő szerkesztettek, mintegy Zepezczaner Jenő 1999-ben megjelent hasonló tematikájú, de csupán a korabeli sajtóanyagra támaszkodó kötetének kiegészítéseként és folytatásaként.

Pál-Antal Sándor levéltáros-történész rendezte sajtó alá Benkő Károly (1805–1863) erdélyi helytörténész *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben* című munkáját. A forradalom és szabadságharc időszakával ugyan mindössze tizenkét oldal foglalkozik, ám ez is rendkívül adatgazdag, hiszen a városi tanács hivatalos iratanyaga alapján készült.

A Kossuth-évfordulóra megjelent munkák között külön blokkot képeznek a Kossuth és egyes települések, illetve törvényhatóságok kapcsolatát feldolgozó munkák. Ezek közül a legnagyobb terjedelmű és a legjobban sikerült Bényei Miklós *Kossuth Lajos és Debrecen* című műve, amely egyben a szerző akadémiai doktori értekezése is volt. A kötet legnagyobb része természetesen 1848–1849 eseményeit tárgyalja, de komoly terjedelem jut a dualizmuskori, illetve huszadik századi kultusztörténetnek, sőt, a szerző közli a debreceni lapokban megjelent

Kossuthhoz intézett verseket is. Bámulatosan gazdag bibliográfia egészíti ki a munkát.

„*Fel tehát magyar népe Kecskemétnek*” címmel dolgozta fel. Kossuth Lajos és Kecskemét kapcsolatát Heltai Nándor. A munka érthető módon nagy teret szentel az 1848 őszi toborzóútnak, s Kossuth egyéb 1848–1849-es kecskeméti vonatkozású intézkedéseinek. Az irodalomtörténészek figyelmébe is ajánlható, hiszen a 32. oldalon fotómásolatban közölt Kossuth-levél Jókai kézírata.

Imponáló terjedelemben írta meg Kossuth és Szabolcs megye kapcsolatának, illetve a szabolcsi Kossuth-kultuszának a történetét Tóth Sándor *Kossuth-émlékek Szabolcsban* című kötetében. 1848–1849-cel mintegy ötven oldalon foglalkozik, itt a legérdekesebb talán Kossuth szabolcsi kormánybiztosainak felsorolása és rövid életrajza.

Kossuth Lajos és Nagyvárad kapcsolatát Fleisz János mutatja be. A kötet első fejezete Nagyvárad reformkori és 1848–1849-es történetét tárgyalja két, a második fejezet Kossuth és a város kapcsolatát mutatja be öt alfejezetben. A mű közel felét a 73 tételből álló, 1848–1944 közötti dokumentumokat közlő okmánytár teszi ki, amelyből 32 tétel 1848–1849 évi irat.

Életrajzok

A régóta hiányzó modern Petőfi-biográfia „előtanulmányaként” jelent meg Kerényi Ferenc, a Petőfi-életmű legjobb ismerője által írt népszerű összefoglaló 2002-ben. A nagy monográfia sem váratott sokáig magára: 2008-ban jelent meg az Osiris Monográfiák sorozatában. A kötetnek – amennyire megállapítható – viszonylag csekély volt a visszhangja, holott Kerényi Ferenc nemzedékek tartozását törlésztette. Ferenczi Zoltán 1896-os monográfiája óta nem született olyan, alap kutatásokon nyugvó életrajzi mű a XIX. század egyik legnagyobb költőjéről, amely az életpálya egészét feldolgozta volna. (Dienes Andrásnak a fiatal Petőfiről, illetve a szabadságharc időszakáról, valamint Fekete Sándornak szintén a fiatal Petőfiről szóló monográfiái nem pótolhatták ezt a hiányt.) Kerényi szembeszállt a mítoszokkal, jó néhány legendát eloszlatozott, s olyan munkát hozott létre, amely egyszerre szintetizálja az irodalomtörténeti és -elméleti, valamint a korszakra vonatkozó történettudományi kutatások eredményeit. Valóban pótolhatatlan vesztesége a XIX. századi magyar irodalomtörténet-írásnak, hogy Kerényi Ferenc a kötet megjelenésének évében váratlanul elhunyt.

Kedves Gyula hadtörténész-muzeológus és Ratzky Rita irodalomtörténész-muzeológus közös munkája, a *Csata-terek Petőfije* a költő katonai pályafutását tekinti át az 1839–1841. évi, a 48. gyalogezredben teljesített közvétezi szolgálattól az 1848–1849-es nemzetőri és honvédtiszti

tevékenységig. Műfaját tekintve irodalmi-hadtörténeti úti-könyvnek mondhatjuk, amelyben az életrajzi tényeket és helyszíneket a katonaelményhez köthető versek és prózai szövegek elemzése kíséri. Különösen érdekesek azok a Kedves Gyulától származó szociológiai fejtegetések, amelyek arról szólnak, hogy Petőfi 1848–1849-es katonai előmenetele mennyiben tekinthető szokatlannak vagy szabályosnak. A kötetet szép és jó minőségű illusztrációs anyag egészíti ki, s különösen hasznosak az erdélyi és bánági csatahelyeket bemutató kihajtható térképmelléletek.

A Klauzál Gábor Társaság jelentette meg névadójának, Klauzál Gábornak, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének a XX. század elején Szmollény Nándor tollából megjelent életrajzát. Ez a szolid biográfia is arra hívja fel a figyelmet, hogy az első független felelős magyar kormány minisztereinek egy részéről máig nem készült megbízható, történeti alapkutatásokon nyugvó életrajzi összefoglaló.

A Kossuth-évfordulóra jelent meg Szabad György *Kossuth irányadása* című, Kossuth politikai pályafutásának fontosabb mozzanatait, s eszmetörténeti szempontból maradandó és fontos megnyilatkozásait bemutató kötete, amely sok tekintetben 1977-ben megjelent kismonográfiájának gondolatmenetét követi, ugyanakkor a szerző, a kossuthi életpálya és életmű legjobb ismerője hasznosította az újabb szakirodalom eredményeit is.

Régi-új munka Kosáry Domokos *Kossuth Lajos a reformkorban* című, először 1946-ban napvilágot látott műve. A szerző azonban alaposan kibővítette, némileg átdolgozta, s az 1847–1848. évi rendi országgyűlés történetével is kiegészítette munkáját, amely egyike a legjobban megírt magyar történeti életrajzoknak.

Erdődy Gábor „*En csak fáklyatartó voltam*” címmel, *Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849* alcímmel a forradalom és szabadságharc vezető polgári államférfijának legtevékenyebb másfél évét dolgozta fel, a forráskiadványok s a korábbi és újabb szakirodalom alapján, az alcímmel ellentétben 1847. november 11-től, az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától egészen Kossuth emigrációba vonulásáig. (Erdődy 2002-ben egy rövid életrajzi vázlatot s az életmű néhány fontosabb darabját tartalmazó válogatást is megjelentetett Kossuthról.)

Az évforduló egyik leghasznosabb kiadványa Reznák Erzsébet *Kossuth Lajos kilencvenkét éve* című életrajzi kronológiája, amely a Ceglédi Füzetek című sorozatban jelent meg, ízléses küllemmel, remek apparátussal. Jómagam egy népszerűsítő életrajzot (*Kossuth Lajos élete és kora*) írtam ebből az alkalomból.

Horváth Árpád és Kingston Tiszai Klára egy néhány évtizede még „hivatalosan” is divatos, ma már azonban

kevésbé érdekesnek tűnő témát, Marx és Engels Kossuthról és a magyarokról alkotott nézeteit, azok forrásait, alakulását tárja fel *A számkivetés nagyjai...* című monográfiában.

Széchenyiről Oplátka András írt kitűnő, üdítő szemléletű munkát. Noha Spira György 1964-ben napvilágot látott monográfiája után nehéz tényszerűen újat írni Széchenyi 1848-as tevékenységéről, Oplátkának ez is sikerült.

A Batthyány-emlékvének „köszönhetően” végre van egy olyan XIX. századi magyar történeti személyiség, az első független felelős miniszterelnök, akinek egész (sajnálatosan rövid) politikai pályájáról megbízható, alapkutatásokon nyugvó életrajzokkal rendelkezünk, s akinek lényegében az egész életműve nyomtatásban is hozzáférhető.

Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója 1996-ban publikálta Batthyány reformkori életrajzát, majd 1998-ban a gróf reformkori írásait, beszédeit, leveleit. A Batthyány-évfordulóra alaposan átdolgozta és kibővítette a kismonográfiát, a dokumentumokat pedig az azóta eltelt időszakban előkerült újabb levelekkel és beszédekkel egészítette ki. 229 tételszám alatt több mint 250 dokumentumot találunk. A gróf nem volt szorgalmas levélíró, reformkori szellemi hagyatékának nagyobb része az 1839–1848 közötti rendi országgyűlések felsőtábláján elmondott beszéd. Az életrajzirás nehézségeit mutatja, hogy az 1824–1848 közötti időszakból összesen maradt annyi dokumentum Batthyánytól, mint az 1848. szeptember 17–27. közötti tíz napból.

Az életpálya 1848–1849-es szakaszát Batthyány pályafutásának legjobb ismerője, Urbán Aladár írta meg. Urbán már 1986-ban publikálta Batthyány miniszterelnöki tevékenységéről szóló monográfiáját a *Nemzet és Emlékezet* című sorozatban. A 200. évfordulóra megjelent munka azonban nem ennek némileg javított és bővített kiadása, hanem teljesen új alkotás. Urbán alaposan hasznosította Batthyány miniszterelnöki iratainak általa sajtó alá rendezett két vaskos kötetét, az 1986 óta megjelent munkákat, s havi bontásban ismerteti Batthyány miniszterelnöki ténykedését, lemondását, az országgyűlésre történt visszatérését, elfogatását, perét és vértanúhalálát. Mintegy a munka „melléktermékeként” új képet rajzolt a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ténykedéséről, Lamberg 1848. szeptemberi küldetéséről, Batthyány Erdéllyel kapcsolatos ténykedéséről, a Honvédelmi Bizottmány megalakításáról. Urbán szerint Batthyány vértanúhalálának egyik oka az volt, hogy az Udvarban feltételezték, a Jellačić futárpostájában magyar kézre került iratok között ott volt a bán által Zsófia főhercegnőhöz, I. Ferenc József anyjához írott levél, s a miniszterelnök ezt ismerte is. Szintén Urbán Aladár tollából jelent meg egy rövid összefoglaló

Batthyány pályafutásáról. (*Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*).

Az életpálya egy kevésbé ismert fejezetét, Batthyány katonai szolgálatát dolgozta fel Ács Tibor *Batthyány Lajos, a huszártiszt* című munkájában, amely a szerző egy, korábban a Hadtörténelmi Közleményekben napvilágot látott tanulmányának kibővített változata. Ács dicséretes módon az emlékévben megjelent kiadványok nagy részét is hasznosította a munka megírásakor. A kötetből kiderül, hogy Batthyány ötéves katonai szolgálatának egyötödét különböző jogcímek alapján szabadságon töltötte. Minősítései alapján kimondottan gyenge katonai szakmai kvalitásokkal rendelkezett. 1830-ig e tekintetben némi fejlődést mutatott, de 1831. évi kilépésével így sem egy potenciális Simonyi óbesterrel vesztett vele a cs. kir. hadsereg. Ugyanakkor az olvasónak néha az az érzése, hogy a szerző a kötet minél tekintélyesebbé tétele érdekében túlzott részletességgel idézett olyan szövegeket, többnyire szabályzatokat, amelyeknek csak áttételesen van köztük Batthyány katonai pályájához. A nyomdai kivitelezést, különösen az illusztrációs anyag minőségét komoly kifogások érhetik.

A Pannonica Kiadó Fekete-Fehér sorozatában látott napvilágot az első és a második magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos, illetve Szemere Bertalan párhuzamos életrajza; az előbbi Erdődy Gábor, az utóbbi e sorok írója tollából.

Losonci Miklós a főrendi ellenzék egyik vezetőjéről, 1848–1849-ben a magyar kormányzat félhivatalos párizsi diplomáciai megbízottjáról, Teleki László grófról írt rövid pályaképet. Teleki is a XIX. századi magyar történelem meghatározó alakjai közé tartozik, ennek ellenére róla sincs megbízható életrajzunk; s ami még fájdalmasabb, több száz darabra rúgó levelezését sem gyűjtötte össze még senki.

Fleisz János *Egy tollvonás volt a bűne* címmel Szacsvey Imrének, az első népképviselői országgyűlés vértanú jegyzőjének állított emléket monográfiájával. A több mint négyszáz oldalas monográfia első négy fejezete foglalkozik Szacsvey pályafutásával és vértanúhalálával, külön fejezet tárgyalja irodalmi munkásságát, utóéletét és kultuszát, a függelék pedig igen tekintélyes válogatást közöl beszédeiből, leveleiből, szépirodalmi műveiből. E kötet „előtanulmányként” látott napvilágot a szerző *Egy szobor száz esztendeje* című, a nagyváradi Szacsveyszobor történetét bemutató kötete.

Az utolsó rendi országgyűlésen Bereg megye követeként vált nevezetessé Lónyay Menyhért, aki 1848–1849-ben képviselő, majd a Szemere-kormány időszakában pénzügyminisztériumi al-államtitkár is volt s a szabadságharc leverése után emigrált. Politikai pályája 1867 után

ívelt fel, 1867 után volt magyar, majd közös pénzügyminiszter, magyar miniszterelnök, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Noha politikai pályájának megítélése meglehetősen ellentmondásos, a tudomány képviselői nem lehetnek neki eléggé hálásak azért, ahogyan a Széchenyi-hagyatékot megszerezte az Akadémia számára. Életrajzát a korszak kitűnő ismerője, Cieger András írta meg.

Poszthumusz munkaként jelent meg Habermann Gusztávnak Rengey-Aigner Ferdinándról, Szeged 1848–49-es képviselőjéről és koráról szóló több mint 1000 oldalas monográfiája. A szerző 1977-ben fejezte be kéziratát, amit némileg túlírtnak érzünk. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a kézirat lezárásáig megjelent történeti munkák jelentős részét – szaktörténészeket megszegyenítő módon – ismerte és használta.

Puskás Péter Boronkay Lajosnak, Hont megye 1849. évi kormánybiztosának életrajzát s általában a megye 1848–1849-es történetét dolgozta fel. Így a kötetben olvashatunk a megye vértanújáról, Fekete Imréről, valamint az itteni hadieseményekről is.

Péntek László immáron második kiadást megért munkája Vasvári Pálnak, a márciusi ifjak vezéralakjának élettörténetét dolgozza fel, *Bölcsőtől a csatatérig* alcímmel. Különösen nagy terjedelemben foglalkozik Vasvári hősi halálával s Vasvári máig élő kultuszával. Tekintettel a második kiadásra, az újabb szakirodalom hasznosítása és beépítése is indokolt lett volna.

Egyed Ákos *1848 erdélyi magyar vezéralakjai* című munkája tizenhét erdélyi politikus, katona és egyéb közéleti szereplő, Berde Mózes, Berzenczey László, id. és ifj. Bethlen János, Bíró Sándor, Fábrián Dániel, Gábor Áron, Gál Sándor, Kemény Dénes és Zsigmond, Mikó Imre, Mikó Mihály, Pálffy János, id. Szász Károly, Teleki Domos és József, ifj. Wesselényi Miklós pályafutásáról nyújt rövid áttekintést. Az életrajzokat 21 tételből álló okmánytár egészíti ki, amelynek első darabja az erdélyi liberálisoknak a magyar országgyűléshez intézett 1848. március 19-i emlékirata, az utolsó pedig Gábor Áron 1849. május 12-én Debrecenben kelt levele Turóczi Mózeshez.

Szintén Egyed Ákos dolgozta fel „Erdély Széchenyi-jének”, az Erdély politika- és művelődéstörténetében egyaránt fontos szerepet játszó Mikó Imre grófnak a pályáját. Mikó 1848-ban Erdély főkincstárnoka volt, de 1848 júniusában komoly formában felvetődött az is, hogy őt neveznék ki Erdély kancellárjává. Elnökként ott volt az agyagfalvi székes-községi gyűlésen is, majd 1848 november–decemberében több társával együtt egy az erdélyi helyzetet megvilágító memorandumot fogalmazott meg az uralkodóhoz. Ennek december végi kézbesítése után Olmützben visszatartották, s csak 1849 októberében térhetett haza. Bizvást mond-

hatjuk, ezután kezdődött Mikó pályájának legfontosabb fejezete: a történeti emlékezet ápolása területén kevesen tettek nála többet ezekben az évtizedekben.

A sajnós csupán két kötetet megért *Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból* című sorozat egyik kötete Fónagy Zoltán tollából Széchenyi, Dobszay Tamáséból Kossuth pályaképét tartalmazza. Jól megírt, érhetően elsősorban népszerűsítő igényű portrévázlatokat kapunk, de Fónagy részében igen érdekesek a nemes gróf családi örökségéről, civilizatórikus tevékenységéről írottak, Dobszaynál pedig különösen Kossuth 1841–1847 közötti publicisztikai tevékenységének elemzése sikerült jól.

Miskolczy Ambrus Horn Edéről (Einhorn Ignácról), a magyar–zsidó nemzeti identitástudat egyik megalapozójáról írt szép és elegáns monográfiát. Horn a reformer zsidó értelmiséghez tartozott, 1848-ban komoly publicisztikai tevékenységet fejtett ki, 1849-ben ő volt a honvédsereg első és egyetlen tábori rabbija. Az emigrációban életrajzot írt Kossuthról, pamfletet Görgei ellen, s alaposan kivette a részét a kossuthianus emigráció publicisztikai tevékenységéből.

Debreczeni Mártonról, a szabadságharc pénzügyminisztériumának egyik hivatalnokáról Sipos Gábor szerkesztésében, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatában jelent meg egy hasznos kötet, amely Debreczeni hivatali működésének néhány darabját is közreadja.

Nem Magyarországon politizált, de magyarországi születésű zsidó fiatalemberként került Bécsbe az orvosi egyetemre Adolf Fischhof, aki 1848. március 13-án kulcsszerepet játszott a bécsi forradalomban, majd hónapokig az ottani Közcsendi Bizottmány elnöke, később az osztrák Birodalmi Gyűlés képviselője volt. Pályaképét Fenyő István foglalta össze egy kismonográfiában. (Remélhetőleg előbb-utóbb német nyelvű kiadása is lesz.)

A Magyar Nemzet nevezetes főszerkesztőjének, Pethő Sándornak Görgei Artúrról írott, 1930-ban megjelent életrajzát a *Studia Militaria Hungarica* sorozat 2. darabjaként az Attraktor Kiadó adta ki újra. A kötet arról is nevezetes, hogy a hadműveleteket Julier Ferenc, a kitűnő katonai szakíró írta le (Pethő tisztában volt a saját képességei határaival). Az életrajz szépirodalmi igényességgel megírt munka, ugyanakkor sajnálatos, hogy a kötetet nem egészíti ki olyan elővagy utószó, amely az elmúlt nyolcvan év kutatási eredményeiről (s a kötetben található ténybeli tévedésekről) tájékoztatná az olvasót. (Mint megtudtam, a sorozatszerkesztő maga is utólag értesült a kötet megjelenéséről.)

Görgei pályafutásának néhány vitatott kérdéséről szól Pintér István *Görgei szerepe a téli hadjáratban és a kápolnai csatában* című tanulmánygyűjteménye. Arra keresi a választ, mi volt Görgei felvidéki hadjáratának célja, ki a felelős a Schlik-hadtest 1849. februári elszalasztásáért, illetve hogy terheli-e felelősség Görgeit a kápolnai csatavesztésért.

Ócsai Antal *Görgei Arthur nyomában* című munkája afféle hadtörténeti útikönyv: Görgei 1848–1849. évi pályafutásának főbb helyszíneit s a hozzájuk kapcsolódó eseményeket mutatja be. Igen jó minőségű fotók, jól összeválogatott idézetek, az események jó stílusú összefoglalása jellemzi a kötetet. A képek közül talán csak az V. kerületi Akadémia utca 1. számú palota, a volt István főherceg, majd Emmerling-szálloda fényképét hiányolhatjuk, ahol 1849. január 2-án a főváros feladásáról és a honvédsereg összpontosításáról döntő haditanács összeült.

A szabadságharc méltatlanul keveset emlegetett tábornokának, Vetter Antalnak s oldalági rokonának, a Vetterből magyarosított Vattay Antalnak az élettörténetét egy „profi” katona, a századik életévét nemrég betöltött Nagy Kálmán huszárezredes írta meg. A kötet nagyobb része Vattay pályaképét adja, a jeles negyvennyolcas rokonnak – az utolsó győztes 1849-es hadjárat vezetőjének – a terjedelem alig egyötöde jutott.

Spira György a péterváradai, majd budai főhadparancsnokként ténykedő Hrabovszky János báró, altábornagy 1848. évi tevékenységének, illetve az ellene lefolytatott haditörvényszéki eljárásnak a történetét írta meg *Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig* című kismonográfiájában. A gazdag hazai, bécsi és zágrábi anyagon alapuló munka különösen az 1848. május–szeptember közötti hónapok történetét illetően tartalmaz rengeteg új adatot. Megjegyzendő, az olvasónak néha az az érzése, hogy Hrabovszky és Jellačić párhuzamos életrajzát olvassa.

A *Kecskeméti a szabadságharcban* című könyvsorozat IV. köteteként jelent meg Gáspár András honvédtábornokról írott életrajzi összefoglalóm, amelyet 127 Gáspártól származó dokumentum közlése egészít ki.

A történeti köztudatból szinte teljesen kiesett a Szabolcs megyei Kemecse szülőtte, Répásy Mihály, a szabadságharc egyetlen olyan tábornoka, aki még a küzdelem alatt „ágyban, párnák közt” hunyt el Szegeden. 2007-ben exhumálták földi maradványait, s ünnepélyes körülmények között temették újra szülővárosában. Ebből az alkalomból Kedves Gyula írt róla rövid életrajzi összefoglalót.

Fleisz János *A leghazafiasabb érzelmű tábornok* címmel Nagysándor Józsefnek, az aradi vértanúk egyikének életrajzát írta. Az életrajz nagy része – érthető módon – a forradalom és szabadságharc alatti ténykedését, illetve vértanúhalálát tárgyalja. Ezt egészíti ki a kötet közel felét kitevő okmánytár, amely nagyrészt már közölt dokumentumokból áll.

Dobos Gyula a szabadságharcban nevezetes szerepet játszó tolnai Perczel-családról írt monográfiát, amelyben külön fejezetet szentelt a família két legnevezetesebb honvédtisztjének, Perczel Mór tábornoknak, illetve testvérének, Perczel Miklós honvédezredesnek.

A Magyar Országos Levéltár 1848–1849-es anyagának referense, Németh György írta meg a háromszéki harcokban és az ottani önvédelmi harc megszervezésében kulcsszerepet játszó Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenységének krónikáját. Gált a korábbi szakirodalom – egy 1849. július 29-én Szegeden kelt, Kossuth által saját kezűleg írott kinevezési okirat alapján – tábornoknak (az utolsóként kinevezett tábornoknak) tekintette. Németh igen alapos elemzéssel bebizonyítja, hogy Gál tábornoki kinevezését Kossuth utólag, 1852-ben írta meg, akkor, amikor Gált nevezte ki törökországi ügyvivőjéül. A kötetet Gál 1848–1849. évi tevékenységének összesen hetvenöt dokumentuma egészíti ki.

„A haza minden előtt” címmel jelent meg a bátrak bátráról, a tápióbicskei és váci ütközetek hősről, Földváry Károly ezredesről a nevét viselő váci általános iskola kiadásában egy szép kiállítás emlékkönyv, amelyet Veres Enikő írt és szerkesztett. A kötet nem csupán Földvárynak, hanem a két váci ütközetnek is emléket állít, s közli ikonográfiájuk néhány korábban nem látott darabját is.

Az alakulattörténetek között már említettük Kedves Gyulának a 48. szabolcsi honvédszászlóaljra szóló monográfiáját. Az alakulat egyik, talán legvitézesebb parancsnokáról, Rakovszky Samu honvéd ezredesről Tóth Sándor írt rövid életrajzi összefoglalót.

Dinyés László szobrász- és festőművész írt remek életrajzi összefoglalót a Csehországból hazaszökött Nádor-huszárok egyik vezetőjéről, a szabadságharcban őrnagyi rangig emelkedő Virágh Gedeonról. Virágh végigharcolta a téli, a tavaszi és a nyári hadjáratot, a vereség után halálra, majd várfogságra ítélték, s ő szabadult utolsóként Aradról. A szerző a szép kiállítású kötet megjelenése után négy évvel egy önálló füzetet is szentelt Virágh életrajzának.

Párhuzamos életrajznak tekinthető a Grisza Ágost honvéd százados, később poroszországi magyar légiós őrnagy és felesége, Debreczeny Zsuzsanna életpályáját bemutató, Jakus Lajos által írott kötet, *Az 1848–49-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete*. Grisza előbb a szombathelyi 7. honvédszászlóaljban, majd a Hunyadi-szabadcsapat gyalogságánál, végül a 49. honvédszászlóaljban szolgált. Komáromi kapitulánusként külföldre került; megfordult Angliában, Amerikában, majd Franciaországban telepedett le. 1868-ban tért haza. A szerző jelentős kéziratos anyagot hasznosított, így Grisza naplóit és családi levelezését. Ezek adják a munka igazi értékét, amelyet nehéz szabályos életrajzként olvasni; a Szerző időről-időre megszakítja a kronológiát, s hosszan idéz a témához csak mellékesen kapcsolódó forrásokat.

Szintén párhuzamos életrajz T. Ágoston László *Lenkey huszárok* című munkája, amely a Petőfi által is megénekelte Lenkey János tábornoknak (az első huszárszökés hősnének) s testvérének, Lenkey Károly ezredesnek állít emléket. A kötet részint ez utóbbi emlékiratain, részint a korabeli, kiadott és kiadatlan dokumentumokon alapul. Ugyanakkor joggal hiányolhatjuk a Lenkey Jánosról szóló szakirodalmi feldolgozások (Urbán Aladár, Merényi-Metzger Gábor tanulmányai, mindkettő a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg) használatát.

Végh Ferenc *Párbaj a csatatéren. Egy Jókai-hős nyomában* című kötetében a csiliznyáradai születésű Sebő Alajos honvéd alezredes életét s legnevezetesebb haditettét, az április 4-i tápióbicskei ütközetben Hermann Riedesel zu Eschenbach őrnaggyal vívott párviadalát dolgozta fel. A párbajt Than Mór festményen örökítette meg, Jókai pedig áthelyezte azt az isaszegi Királyerdőbe, s Sebő alakjáról Baradlay Richárdot, Riedeseléről Palwitz Ottót mintázta meg.

Kazinczy István Tüköry Lajosról, a magyar honvédsereg 55. honvédszászlóaljának főhadnagyáról, a török hadsereg őrnagyáról, az olasz egységmozgalomban, Garibaldi szicíliai expedíciójában Palermo bevételénél halálos sebesülést kapott ezredeséről írt szép életrajzi munkát. A komoly könyvészeti és levéltári kutatásokon alapuló, szépen illusztrált kötet példaként állhat minden helytörténész (és minden település) előtt. Az életrajz egyes állításai nyilván kiigazíthatók (pl. Tüköry – mint ezt Kiss József kiadott leveleiből tudjuk – nem vett részt Bem 1848. december–1849. januári hadműveleteiben, mert a Zaránd megyéből Bem segítségére küldött csapatokkal csak 1849. február elején, Dévánál csatlakozott a fővezér által vezetett oszlophoz), de mindez semmit sem von le a szerző érdemeiből.

A szabadságharcban Pest megye pilisi járásának fősolgabírájaként részt vevő s ezért súlyos börtönbüntetésre ítélt Ács Károly élettörténetét Krizsán László dolgozta fel *A szabadság balladája* című kismonográfiájában, amely a Pest Megyei Levéltári Füzetek 29. köteteként jelent meg. Ács annak az értelmiségi-tisztviselői rétegnek a tipikus képviselője, amely működtette az önálló magyar államot.

Vegyes műfajú kiadványok

Két tanulmányt és egy hetvenhét tételből álló okmánytárat tartalmaz a Vadász Sándor által szerkesztett, *Az 1849-es cári intervenció Magyarországon* című kötet. Noha a téma rendkívül fontos, s az olvasó joggal kíváncsi az orosz levéltárak ide vonatkozó levéltári anyagára, a kötet ezt a kíváncsiságot alig elégíti

ki. Két, történeti pontatlanságoktól hemzsegő, időnként hajmeresztő állításokat és feltételezéseket megfogalmazó bevezető tanulmány (Vadász Sándor és Józsa Antal munkái) után az okmánytár is komoly csalódást okoz, ugyanis mintegy fele korábban már közölt dokumentumok pontatlan fordítása csupán. Sajnálatos, hogy szakmabéliek ilyen minősíthetetlen munkát adtak ki a kezükből.

Egyszerre tanulmány és forrásgyűjtemény a Gazda István által sajtó alá rendezett, *Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai* című kétkötetes kiadvány. Korábban megjelent tanulmányok kivonatos vagy teljes közlései váltakoznak hírlapi cikkekkel, 1848–1849-es iratokkal, tematikus csoportosításban. Nem haszontalan, de igen kaotikus szerkezetű kiadvány, folyamatos oldalszámozással. Szokatlan megoldás, hogy a mindkét kötet (egybeszámozott) jegyzetei a 2. kötet végén találhatóak. Arra pedig tippünk sem nagyon van, hogyan került a *Görgei álma* című rémkép mindkét kötet címlapjára. Reménykedjünk, hogy előbb-utóbb szabályos okmánytárat is kézbe vehetünk a szabadságharc egyik „sikerágazatáról”, a honvédsereg egészségügyi ellátásáról.

Kézikönyvnek indul, de lényegében besorolhatatlan műfajú H. Szabó Lajos *Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc időrendi táblázata 1848–1849* című munkája. Az olvasó egyrészt örömmel látja, hogy a munka – címével ellentétben – 1821-től tartalmazza Magyarország történeti kronológiáját; kevésbé örül viszont, ha észreveszi, hogy mindez nem más, mint a *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig* (főszerk. Benda Kálmán) II–III. kötetei vonatkozó részeinek egyszerű átemelése – ide értve az azokban található vaskos ténybeli hibákat is. A kötet további része kaotikus összeállítás érdekes történetekből, negyvennyolcas versekből. E sorok írója örömmel fedezte fel egyik saját szövegét is a korona 1848–49-es történetéről – a lelőhely megjelölése nélkül.

Szépirodalmi és történeti ismeretterjesztő szövegeket egyaránt tartalmaz a Hajdrik József által szerkesztett *Gyöngyös koszorú Kossuth szíve fölé* című, kissé kaotikus antológia, amely Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára jelent meg. Szakmai szempontból Legányi Marianna Kossuth magyaróvári tartózkodását bemutató tanulmánya emelhető ki.

Hasonló jellegű a *Csillagok csillaga 1848–49* című kötet, amely a szerkesztő Varga László és íróvendégei tanulmányait, szépirodalmi írásait tartalmazza. Némileg zavaros szerkezete ellenére igazi kincseket rejt, pl. a 165–167. oldalon egy ismeretlen 1848. októberi Kossuth-lelél fotómásolatát olvashatjuk.

Kultusz-történet, utóélet

Ujj János kötete az Arad megyei 1848–1849-es, I. és II. világháborús, egyházi és személyi emlékhelyek és emlékművek teljes körűnek szánt, fényképekkel illusztrált katalógusa, a történetükre vonatkozó irodalom feltüntetésével.

„*Hol sírjaink domborulnak*” címmel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyeit mutatja be a mai Szlovákia területén Görföl Jenő és Kovács László szép kiállítású munkája, amely közli az egyes emlékhelyek fotóit is. Kovács László tanulmánya a korszak pozsonyi eseményeit, Limpár Péteré a felvidéki hadieseményeket, Varga Lászlóé pedig a felvidéki honvédegyletek működését tárgyalja.

A hely- és kultusz-történet közül inkább az utóbbihoz sorolható Puntigán József *1848 losonci emléke(zése)i* című kötete. Losonc két dologról vált nevezetessé 1849-ben: a Beniczky Lajos őrnagy különítménye által végrehajtott sikeres március 24-i rajtaütésről, valamint a városnak az oroszok által történt 1849. augusztus 7–9. közötti feldúlásáról és elpusztításáról. A kötet bemutatja a város 1848–49-es emlékhelyeit, az 1850–2003 közötti losonci március 15-i ünnepségeket, illetve hosszabb tanulmányt közöl Kossuth és Losonc viszonyáról, a losonci Kossuth-szobor történetéről.

Az aradi vértanúk emlékműve, az aradi Szabadság-szobor újrafelállításának emlékére jelent meg a *Kiszabadítottuk. A Szabadság-szobor története* című munka, igen szép fotóanyaggal, a szobor újrafelállítását kezdeményező és támogató szervezetek és magánszemélyek névsorával – emellett viszonylag csekély információs értékkel. A szobor történetét összefoglaló bevezető tanulmánynak nincs szerzője, ami talán jobb is, hiszen a kivégzettek kapcsán még mindig 13 tábornokot említ, holott Lázár Vilmos csak (al)ezredes volt; s ami szomorúbb, a tizenhármak közül háromnak a nevét nem sikerült jól leírni; az életrajzi vázlatokban lévő pontatlanságokról már nem is beszélve.

A kötél által kivégzett kilenc aradi vértanú tábornok sírjainak 1934. évi megtalálásáról és feltárásáról Pataky Sándor által készített feljegyzéseket Pávai Gyula rendezte sajtó alá. Pataky szerint a sírok feltárását nem a kellő gondossággal végezték, s valószínűleg maradtak még csontmaradványok a kivégzés helyszínén. Egy általa beszerzett tanúvallomásból pedig az is kiderül, hogy az október 25-én föbe lőtt Kazinczy Lajos földi maradványait még az I. világháború idején kiemelték a sáncárokból, s a várban működő fogolytábor irodája felett, a kazamatát fedő földrétegben temették újra.

Kossuthnak a magyar néphagyományban elfoglalt helyét mutatja be a kiváló néprajztudós, Lukács László kismonográfiája. Külön fejezet szól a „visszatérő hős” alakjáról, a Kossuthról és Kövy Sándor professzorról szóló

anekdotákról, a népdalok és az elbeszélő hagyomány Kossuth-képről, a Kossuth-kultusz megnyilvánulási formáiról. Szintén Lukács a szerzője *Az 1848-as mári csata emlékei* című, a Dunántúlon vívott utolsó negyvennyolcas ütközet népi emlékezetét tárgyaló kiadványnak.

A bűnbaktól a realista lényeglátóig címmel az 1849–2002 közötti magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képeit elemzi a Dénes Iván Zoltán által szerkesztett tanulmánykötet, amely egyben az Eszmetörténet Könyvtár című sorozat első része is. A tanulmányok „az érzelmi-radikális politikusról” Kemény Zsigmond, Asbóth János és Szekfű Gyula, a „sikeres kisnemes-politikusról” Mályusz Elemér, a „közneemesi felkelőről” Szabó Ervin, „a következetlen forradalmárról” Révai József által alkotott képet elemzik. Külön tanulmány foglalkozik Molnár Erik nemzet- és függetlenségi hagyomány értelmezésével (noha Molnár nagy ívben került 1848–49-et és Kossuthot), illetve az 1943/1946–2002 közötti időszak tudományos műveinek Kossuth-képeivel, összesen hat (!) kiválasztott mű (Kosáry Domokos, Hajnal István, Barta István, Varga János, Urbán Aladár, Szabad György munkái) alapján. A kötet összegző tanulmánya Dénes Iván Zoltán munkája. Míg a Széchenyi-ábrázolás tendenciáiról közel fél évszázada már jelent meg monográfia Varga Zoltán tollából, s Kosáry Domokos 1936-ban, majd 1994-ben a Görgei-kérdésről írt monográfiát, a Kossuth-ábrázolásokról eddig nem készült ilyen jellegű összefoglaló, s némi sajnálkozással kell megállapítanunk, hogy ez a mű is csupán előmunkálat egy ilyen historiográfiai szintézishez. Egyrészt roppant egyoldalú, hiszen olyan munkák maradtak ki az elemzésből, mint pl. Szemere Bertalan vagy Horn Ede jellemrajzai, a teljes függetlenségi történetírói hagyomány (Irányi Dániel, Horváth Mihály, s a leívelő szakaszt képviselő Áldor Imre, Gracza György, Hentaller Lajos). Kimaradtak a két világháború közötti azon munkák, amelyek nem tekinthetők sem szekfűianusnak, sem „mályusziánusnak” (Steier Lajos, Thim József, Hajnal István, Jánossy Dénes, Deák Imre). A marxista történetírásból talán megért volna egy önálló tanulmányt Spira György munkássága, vagy az 1960-as években Kossuth emigrációs politikája kapcsán kirobbant Szabad–Kosáry és Szabad–Lukács (Lajos) vita. És igen differenciálatlanra sikeredett az utóbbi húsz év historiográfiájának summarizálása is, hiszen az egyazon lábjegyzetben felsorolt művek és szerzők Kossuth-képe néha igen jelentős mértékben eltér egymásától.

E kérdésekkel is foglalkozik Miskolczi Ambrus *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelevi vita anatómiája* című munkájának egyik tanulmánya. A kötet címadó feje-

zete pedig arra keresi a választ, hogy az 1820–1830-as évek reformmozgalma folytatása volt-e (és mennyire) a felvilágosodás és a nemzeti ébredés korában megindult progresszív folyamatoknak, avagy a magyar jakobinus mozgalom bukása után teljesen új utakat kellett keresni.

Az elmúlt évtizedek kultúrbotrányai között joggal tarthat számot dobogós helyezésre a szibériai Petőfi-legenda kapcsán kialakult hisztéria. Azaz, az a minden tudományosságot nélkülöző szélhámoskodás, ahogy néhány önjelelt megpróbálta elhíttetni a közvéleménnyel, hogy Petőfi Szibériába hurcolását tanúsító dokumentumokat találtak; majd pedig, miután kiderült, hogy nem, azt, hogy a költő csontvázát találták meg Barguzinban. *Csalóka lidérfény nyomában* című kötetében „a szibériai Petőfi-kutatás csődjét” dolgozta fel Kovács László az újrainduló Irodalomtörténeti Könyvtár nyitó darabjaként. A munka rámutat arra, hogy a különböző szibériai Petőfi-legendák terjesztői általában rosszindulatú és inkorrekt dilettánsok voltak, akiknek a verziói kölcsönösen kizárják egymást; s hogy jelenkori utódaik korrektsége és szakszerűsége méltó volt a nagy elődökéhez.

Ádám Ferenc *48 emlékezete Rákospalotán* című kötetében komplex képet ad a ma a XV. kerülethez tartozó, egykor önálló település 1848–49-es hagyományairól. Röviden ismerteti a településen történeteket, felsorolja a rákospalotai honvédeket, a Rákospalotához valamilyen módon kötődő nevesebb negyvennyolcas szereplőket. Külön fejezet foglalkozik a helyi Kossuth-kultusszal, illetve a helyi március 15-i ünnepek történetével.

Katalógusok, repertóriumok, bibliográfiák

Kalavszky Györgyi az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjei 1849–1867 fényképeinek katalógusát tette közzé három nyelven (magyarul, olaszul és németül) megjelent gyönyörű képes albumában, *Emigrációban a szabadságért* címmel. Összesen 273 egyéni és csoportképet közöl. Minden esetben megadja az ábrázolt személy(ek) életrajzi adatait, a felvétel idejét, helyét, lelőhelyét, leltári és negatív-számát, méretét, a fényképész nevét, illetve közli a fényképen olvasható feljegyzéseket, dedikációkat.

Szépségénél és hasznosságánál fogva szintén az élre kívánkozik Cs. Lengyel Beatrix *Olaszthoni emlék – Ricordo dall'Italia. Az itáliai magyar emigráció fényképeinek katalógusa* című, szemet gyönyörködtető munkája, amely az itáliai magyar emigránsokról fellelhető valamennyi fotó reprodukcióját, leírását tartalmazza, a több példányban fennmaradt fotók esetén pedig valamennyi példány lelőhelyét megadja. Az előszóban a szerző „kirakós játéknak” nevezi munkáját, mondván, hogy valamennyi újabb előke-

rülő fényképpel az album kiegészíthető. Ez itt a reklám helye: akinek ilyen fénykép van a birtokában, nézze meg ezt a katalógust, benne van-e; ha pedig nincs, sürgősen keresse a szerzőt a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Az első kiegészítés már meg is született. Máday Norbert gyűjtő neve alatt jelent meg a poroszországi légi-onisták 70, a közreadó birtokában lévő fényképét publikáló kötet *Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben szabad emberként...”* című kötet.

Saját fegyver- és felszerelési tárgygyűjteményének bővített és javított katalógusát tette közzé kilenc évvel az első, névtelenül megjelent kiadás után Máday Norbert kecskeméti magángyűjtő *Fegyverrel a hazáért* címmel. A tárgyfotókat szakszerű leírások kísérik, a kötetet grafikus illusztrációk egészítik ki.

Kimondottan csak 1848–1849-es vonatkozású tárgyai-ból, kézírataiból, nyomtatványaikból, köteteiből válogatott Máday *Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év–160 tárgy* című munkájában. Az egyes anyagcsoportokat részint a korszak, részint az adott tárgyak szakértői látták el bevezető tanulmánnyal.

A kecskeméti Katona József Múzeumban Dobák Gézával közösen rendezett *Kossuth és kortársai* című kiállításunk katalógusa 26 irat szövegét és 8 irat fényképmásolatát közli; többek között Deák Ferenc jelenleg ismert utolsó levelének szövegét is.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében címmel a Magyar Országos Levéltárban rendezett kiállítás katalógusában Tofik Muszlimovics Iszlamov és jómagam tanulmányai mellett négy tematikus egységben olvashatjuk a kiállított iratok regesztáit, illetve a képek és térképek leírásait.

A Budapesti Történeti Múzeum (BTM) és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Batthyány-kiállításainak anyagát adja közre a *Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező* című, Basics Beatrix és B. Varga Judit által szerkesztett, szemet gyönyörködtető kiállítási katalógus. Külön kiemelendők a BTM képzőművészeti gyűjteményének korábban a nagyközönség és a szakma által sem ismert, eddig publikálatlan darabjai. A kötet bevezető tanulmányait Urbán Aladár, Gergely András, Basics Beatrix, B. Nagy Anikó, Perényi Roland és Kedves Gyula írták.

A Batthyány-évfordulóra jelent meg Horváthné Kupi Ildikó összeállításában Batthyány Lajos válogatott életrajzi bibliográfiája. Erről óhatatlanul eszünkbe jut, hogy több nekifeszülés ellenére máig nem rendelkezünk hasonló munkával Kossuthról.

„*Ilyen tavasz csak egy volt életemben*” címmel a Budapest Történeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a debreceni Déri, a békéscsabai Munkácsy

Mihály, a szolnoki Damjanich János, a kiskunfélegyházi Kiskun, és a székesfehérvári Szent István Király Múzeum rendezett időszaki 1848–49-es kiállítást a tavaszi hadjárat emlékére. A kiállításokról összesen három katalógus (Budapest; Debrecen–Békéscsaba; Szolnok – Kiskunfélegyháza–Székesfehérvár) jelent meg. Az elsőben a tárgyleírások, illetve az egyes anyagcsoportokat ismertető tanulmányok mellett a tavaszi hadjárat krónikája, illetve a nagyszebeni vagy erdélyi körkép keletkezés-története olvasható. A szolnok–kiskunfélegyháza–székesfehérvári kötetben az adott települések 1848–1849-es krónikáját olvashatjuk, a debrecen–békéscsabai kötetben pedig csupán Debrecen tárgyalatik. Az utóbbi két kötet inkább illusztrált album, mint katalógus, ugyanis az egyes tárgyokról nincs szabályos leírás.

Szépirodalom

Eötvös Károly 1848–1849-es tárgyú elbeszéléseit és – nem mindig pontos – visszaemlékezéseit *A nagy év apró emlékei* címmel a veszprémi Vitis Aureus Kiadó adta közre. Eötvös megjelenítő ereje szinte Jókaiéval vetekszik, s külön erénye, hogy a szabadságharc olyan hőseiről közöl portrékat, akikről jószerivel egyedül ő írt.

A két világháború közötti időszak népszerű szerzőjének, Somogyváry Gyulának a negyvennyolcas trilógiáját, pontosabban tetralógiáját az Auktor Kiadó jelentette meg az elmúlt években. *A pirossapkás kislány* 1848 tavaszáig, *A hadtest hű marad* a schwechati csatáig, *A Katonacsillag megfordul* a branyiszközi áttörésig mutatja be a forradalom és szabadságharc, azon belül a fő hadszíntér eseményeit. E kötetek első kiadása az 1940-es évek elején jelent meg. A családi hagyatékból azonban előkerült a folytatás, *A tűz-oszlop*, amely 1849. február 11. és április 26. közötti hadieseményeket mutatja be.

Plágium

Tudjuk, hogy manapság semmi sem szent, s hogy időnként más neve alatt találkozunk saját szellemi termékünkkel. Ám úgy tűnik, a szemtelenségnek nincsenek határai. Mező István *A szabadságharc Bács-Kiskun megyei parancsnokai 1848/49* című köteté úgy született, hogy a szerző (?) kiírta Bona Gábor 1848–1849-es tiszti életrajzi adatairól, a jelenlegi Bács-Kiskun megye területén született tisztek életrajzi adatait, s azt változatlan formában, jegyzetek nélkül közreadta. A kötetnek nincs lektora, ezen nem csodálkozom. De hogy a megyei önkormányzat miért támogattott egy ilyen munkát, azt már végképp nem értem.

Bibliográfia

- V. és VI. Honvéd Emléknep Makón. A szabadságharc 150. évfordulója 1998–1999. Szerk. Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetei 95. Makó, 2000.
- 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (Forráskiadvány). Szerkesztették: Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 1. Kalocsa, 2001.
- Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli Pál-Antal Sándor és Zepeczaner Jenő. Múzeumi Füzetek 24. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 2005.
- Ádám Ferenc: 48 emlékezete Rákospalotán. Budapest Főváros XV. kerület Rákospalota, Pestújhely, Újpalota Önkormányzata. Rákospalota, 2002.
- Ács Tibor: Batthyány Lajos, a huszártiszt. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2008.
- Ács Tibor: Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849). Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 22. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Bp., 2001.
- Ács Tibor: Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténelmi és tudománytörténelmi írások. Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományos szervező Főosztály. Bp., 2001.
- Ács Tibor: A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi története. Fejezetek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem történetéből. I. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Bp., 2000.
- Ács Tibor: A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről. Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 48. Magyar Tudománytörténelmi Intézet. Piliscsaba, 2005.
- Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz Kiadó, 2009.
- Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. METEM Könyvek 29. Magyar Egyháztörténelmi Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2001.
- Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében. Kiállítási katalógus. – Vengerszkaja revoljucija i oszvoibogytelnaja borba 1848–49. gg. v. rosszizszkih dokumentah. Katalog k vizstavke. Szerk. Gecsényi Lajos és Vlagyimir Petrovics Kozlov. Magyar Országos Levéltár. Bp. – Moszkva, 2002.
- Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédervosai. Sajtó alá rendezte Gazda István. Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 14. Magyar Tudománytörténelmi Intézet – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Piliscsaba – Bp., 2000. I–II. k.
- Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. Vadász Sándor. A bevezető tanulmányokat írta Vadász Sándor és Józsa Antal. Korona Kiadó. Bp., 2001.
- Az élő szobor adomák, anekdoták tükrében. Történetek Deák Ferencről. Szerk. Árpás Károly. Bába Kiadó, Szeged, 2003.
- Bagi Gábor: Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 11. Szolnok, 2009.
- Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta, a német nyelvű dokumentumokat fordította, szerkesztette Kemény János. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Forrásközlemények XI. Kecskemét, 2008. I–II.
- Bartos Mihály – Garbóczy László: Promontor és Tétény 1848–49ben. Lapok Promontor és Tétény történelméből – Litterae de historia Promontorii et Theten I. Savoyai Jenő Asztaltársaság. Budafok, 2000.
- Batthyány Lajos 1807–1849. Emlékalbum. Szerk. Nagy Mézes Rita és Basics Beatrix. Kossuth Kiadó. Bp., 2007.
- Beke Zoltán – Kardos László: A rozsnyói Kossuth-szobor története 1902–2002. Csemadok Rozsnyói Szervezete. Rozsnyó, 2002.
- Benda Gyula: Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849. Mikrotörténelem 3. L'Harmattan Zala Megyei Levéltár. H. n. [Bp.], 2008.
- Benkő Károly: Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben. Szerkesztette, a tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta Pál-Antal Sándor. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Bényei Miklós: Kossuth Lajos és Debrecen. Debreceni Városi Könyvtár. Debrecen, 2003.
- Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi reformországyűléseken 1834–1848. Erdély-történelmi Könyvek 7. Erdély-történelmi Alapítvány. Debrecen, 2008.
- Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Ford. Bethlen Attila, Lajtai L. László és ifj. Benda Kálmán. Napvilág Kiadó Bp., 2009.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Kossuth Lajos és a szabadkőművesek. Argumentum Kiadó. Bp., 2002.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Látogatás Kossuthban. Válogatás a szerző sajtóban megjelent cikkeiből. Heraldika Kiadó. Bp., 2002.
- Cieger András: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Századvég Kiadó. Bp., 2008.
- Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor: Ezernyolcszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Bp., 1898. Reprint kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 2009.
- A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Eszmetörténet Könyvtár 1. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2004.

- Cs. Lengyel Beatrix: Olaszthoni emlék – Ricordo dall'Italia. Az itáliai magyar emigráció fényképeinek katalógusa – Catalogo delle fotografie degli emigranti ungheresi in Italia. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp., 2007.
- Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. Szerkesztette Czupi Gyula. Czupi Kiadó. Nagykanizsa, 2009.
- Csetri Elek: Együtt Európában. Válogatott tanulmányok. I. kötet. Debreceni Egyetem Történeti Intézet. Multiplex Média – Debrecen University Press. Debrecen, 2000.
- Csikány Tamás – Demeter Lajos – Egyed Ákos – Kedves Gyula – Urbán Aladár: „...siessünk kedves magyar hazánkot megtartalmazni.” Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban. Szerk. Csikány Tamás. Timp – Militaria VIII. kötet. Timp Kiadó, Bp., 2008.
- Csikány Tamás: Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. Hadimúzeum Alapítvány. Hely nélkül [Bp.], 2003.
- Csikány Tamás: Hadművészet az 1848–49-es magyar szabadságharcban. Egyetemi tankönyv. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar Hadtörténelem Tanszék. Bp., 2008.
- Csikány Tamás – Egyed Ákos – Kónya Ádám: Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. A Kossuth Lajos emlékére Baróton, 2002. május 17-én tartott tudományos ülészen elhangzott előadások anyaga. Szerk. Demeter László. Erdővidéki Történeti és Természettudományi Társ. Barót, 2003.
- Sztilyán Csilingirov: A Kossuth-emigráció Sumenban. Adalék a bolgár polgárosulás történetéhez. Fordította Arató György. Ogledalo Kiadó – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hely nélkül [Bp.,] 2007.
- Csillagok csillaga 1848–49. Szerk. Varga László. Magyar Írók Nemzeti Szövetsége Könyvtára 61. kötet. Varga Könyv- és Lapkiadó. H. és é. n. [Eger, 2000.]
- Csorba László: Garibaldi élete és kora. 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 2008.
- Dávid Gyula – Egyed Ákos – Költő József: Kossuth Lajos és Erdély. Erdélyi Tudományos Füzetek 250. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2004.
- Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1867. Osiris Kiadó. Bp., 2000.
- Deák Antal András – Amélie Lanier: Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2005.
- Deák Ferenc 1803–1876. Emlékalbum. Szerk. Nagy Mézes Rita. Írta Basics Beatrix, Gerő András, Körmöczy Katalin és Molnár András. Kossuth Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc élete és kora. Írták Hiller István, Molnár András, Velkey Ferenc, Fazekas Csaba, Hermann Róbert, Deák Ágnes, Gerő András, Körmöczy Katalin, Estók János. Pannonica Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Szabó András. Akadémiai Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4-5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk. Balogh Elemér és Sarnya Csaba Máté. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1. Szeged, 2005. [A borítón 2004.]
- Debreczeni Márton emlékezete. Szerk. Sipos Gábor. Erdélyi Tudományos Füzetek 242. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2003.
- Délvidéki S. Attila: Fejezetek a rácjárások történetéből. Lángoló temetők – bemutató kötet. Az úgynevezett Vajdaság kihatásának elhallgatott titkai és borzalmi (1268–1868) tizenkét kötetben. A Szerző magánkiadása. Szekszárd, 2009.
- Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2009.
- Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Eszmetörténet Könyvtár 11. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Dénes Iván Zoltán: Szabadság – közösség. Programok és értelmezések. Eszmetörténet Könyvtár 9. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Der Architekt des Ausgleichs Ferenc Deák (1803–1876). Red. Zoltán Fónagy und Magdolna Kocziha. Österreichisches Staatsarchiv – Ungarisches Nationalmuseum – Ungarisches Kulturinstitut Collegium Hungaricum. Wien, 2003.
- Dinyés László: Virágh Gedeon. 1848/49-es huszártiszt élete. Kunszentmiklós, 2009.
- Dinyés László: Virágh Gedeon. 1848/49-es huszártiszt, az utolsó aradi rab élete. Aradi Szabadságszobor Egyesület. Arad, 2005.
- Diószegi György – Bakosné Diószegi Mónika: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap a társadalmi változtatásokért. Variant-Média Reklám és Kiadó Kft. Bp., 2001.
- Dobos Gyula: A Percezek. Babits Kiadó Kft. Szekszárd, 2001.
- Domonkos László: Nagyenyedi ördögsekér. Az előszót írta Margittai Gábor. Masszi Kiadó. Bp., 2008.
- Egyed Ákos: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2004.
- Egyed Ákos: Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Egyed Ákos: Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században. Bibliotheca Transsylvanica 34. Pallas Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004. I–II.
- Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2007.
- Egyed Ákos: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2008.

- Ein gesetzzestreuer Hochverräter. Graf Lajos Batthyány (1807–1849). Red. Zoltán Fónagy und Magdolna Kocziha. Österreichisches Staatsarchiv – Ungarisches Nationalmuseum – Ungarisches Kulturinstitut Collegium Hungaricum. Wien, 2007.
- Emlékek és források... Debrecen 1848/49. Szerk. Korompai Balázs, Korompainé Szalacsi Rác Mária, Radics Kálmán, Szabadi István, Gáborjáni Szabó Botond. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen, 2001.
- Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára. Összeállította Monostori László. Bába Kiadó. Szeged, 2002.
- Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János, ifj. Barta János. Multiplex Média – Dup – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. Debrecen, 2005.
- Eötvös Károly: A nagy év apró emlékei. Vitis Aureus. Veszprém, 2009.
- Erdődy Gábor: „Én csak fáklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2006.
- Erdődy Gábor: Batthyány. – Hermann Róbert: Szemere. Fekete – Fehér. Pannonica Kiadó. Bp., 2002.
- Erdődy Gábor: Kossuth Lajos. A demokratikus polgári átalakulásért és a nemzeti önrendelkezés kivívásáért folytatott küzdelem vezéralakja. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp., 2002.
- Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója című országos jogtörténeti konferencia (Debrecen, 2002. október 3–4.) tanulmányai. Szerk. Balogh Judit. Debreceni Konferenciák III. Lícium-Art Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. Debrecen, 2004.
- Fábr Anna: Hétköznapi élet Széchenyi István korában. Mindennapi Történelem. Corvina. Bp., 2009.
- Faragó László: Kossuth-zarándokok útja Amerikába. Bp., 1928. Reprint kiadás. Uo. 2002.
- Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp., 2008.
- Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. Hermann Róbert. Corvina Kiadó. Bp., 2003.
- Féja Géza: Kossuth Lajos. Életműsorozat. 2. kiadás. Új Irodalom 18. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2002.
- Féja Géza: Visegrádi esték. Életműsorozat. Új Irodalom 33. 3. kiadás. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2003.
- „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerk. L. Balogh Béni. Castrum Könyvek 10. Tatabánya, 2003.
- Fenyő István: A centralisták az 1848-as forradalomban. Argumentum Kiadó. Bp., 2003.
- Fenyő István: Adolf Fischhof és a Habsburg Monarchia. Argumentum Kiadó. H. n. [Bp.,] 2002.
- Holger Fischer (Hrsg.): Lajos Kossuth (180–1894). Wirken – Rezeption – Kult. Red. Mitarbeit von Stefanie Seifert. Beiträge zur deutschen und europäischen Geschichte, Bd. 36. Reinhold Krämer Verlag, Hamburg, 2007.
- Fleisz János: A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849). Sapiientia Varadiensis Alapítvány – Europrint Könyvkiadó. Nagyvárad, 2004.
- Fleisz János: Egy szobor száz esztendeje. A nagyváradi Szacsvey-szobor története. Országgyűlés Hivatala. H. n. [Bp.], 2007.
- Fleisz János: Egy tollvonás volt a bűne. Szacsvey Imre (1818–1849), az országgyűlés vértanú jegyzője. Országgyűlés Hivatala. Budapest, 2009.
- Fleisz János: Kossuth Lajos és Nagyvárad. Prolog Kiadó. Nagyvárad, 2003.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: Széchenyi és Kossuth. Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból. Enciklopédia Humana Egyesület – Kossuth Kiadó. Bp., 2003.
- A forradalom után. Vereség vagy győzelem? Szerk. Cséve Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001.
- Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848–49-es szabadságharc állam- és jogtörténetéről. Szerk. Horváth Attila. Szent István Társulat, Bp., 1999.
- A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára Szerk. Hermann Róbert és Zakar Péter. Belvedere Meridionale. Szeged, 2007.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Szerk. Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 2. Pápai Református Gyűjtemények. Pápa, 2001.
- Földi Józsefné: Kossuth Lajos első pénzügyminiszterünk. Pénzügyminisztérium. Hely nélkül [Budapest], 2002.
- Frank Tibor: Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Studies on Hungarian Connections to Britain and America 1848–1945. Akadémiai Kiadó. Bp., 1999.
- Függetlenség és modern Magyarország 1848/49. A Magyar Történezhallgatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Szerk. Öry Gábor Magyar Történezhallgatók Egyesülete, Bp., 2000.
- G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVIII. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2000.
- Gál István: Magyarország és az angolszász világ. Szerk. Frak Tibor, Gál Ágnes és Gál Júlia. Argumentum Kiadó. Bp., 2005.
- Galcsik Zsolt: Szontagh Pál és Szécsény 1848–49-ben. Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 11. Szécsény Város Önkormányzata. Szécsény, 2002.
- Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Osiris Kiadó Bp., 2001.

- Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó – PolgArt Kiadó. Bp., 2004.
- Görföl Jenő – Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint”. Csaták a Felföldön, emlékhelyek és honvédsírok a nyelvhatáron túl. BmegB Lap és Könyvkiadó. Mosonmagyaróvár, 2000.
- Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete. Szerk. Ódor Imre és Rozs András. Baranyai Történelmi Közlemények 1. 2005. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. H. n. [Pécs], 2006.
- Gyöngyös koszorú Kossuth szíve fölé. Antológia 2002. Megjelent a Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára. Szerk. Hajdrik József. Divius Lux MM Kiadó. Török-szentmiklós, 2002.
- Györkei Jenő – Cs. Kottra Györgyi: Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Zrínyi Kiadó. Bp., 2001.
- H. Haraszti Éva: A Kossuth-láz Angliában. Balassi Kiadó. Bp., 2003.
- H. Haraszti Éva: Kossuth angliai éveiről. Akadémiai Kiadó. Bp., 2002.
- H. Szabó Lajos: Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc időrendi táblázata 1848–1849. Héra Sorozat VII. Pápa, 2006.
- H. Szabó Lajos: Kossuth Lajos életének fontosabb állomásai 1802–1894. Héra Sorozat II. Magánkiadás. Pápa, 2002.
- H. Szabó Lajos: Kossuth-dalok, Kossuth-nóta. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 2002.
- H. Szabó Lajos: Somló környék részvétele az 1848/49. évi szabadságharcban. Magánkiadás. Pápa, 2003.
- Habermann Gusztáv: Rengey-Aigner Ferdinánd és kora. S. a. r. Zombori István. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szeged, 2000.
- „A hadi történet kútfeje minden hadtudományak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. Prof. Szabó János és Hausner Gábor. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – PolgART Kiadó, Budapest, 2007.
- Halmos Károly: Családi kapitalizmus. Habsburg Történelmi Monográfiák 4. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 2008.
- Hám János szatmári püspök 1827–1857. Szerk. Bura László és Ilyés Csaba. Szatmárnémeti, 2007.
- A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Budapest, 2006.
- A haza minden előtt. Földváry Károly – emlékkönyv. Írta és szerkesztette Veres Enikő. Földváry Károly Általános Iskola. Vác, 2009.
- A Hazáért. A Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004. Szerk. Helgert Imre és Vass Jenő Sándor. Szaktudás Kiadó Ház. Bp., 2006.
- Hajdúk az 1848–49. évi forradalomban és szabadságharcban. Felelős kiadó Cs. Nagy Zoltán. Bocskai István Hagyományörző Egyesület. Hely és év nélkül. [Hajdúszoboszló, 2002]
- Heltai Nándor: „Fel tehát magyar népe Kecskemétnek”. Kossuth Lajos és Kecskemét. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2001.
- Hermann Róbert – Kuczsa Péter: 1848–1849. Szabadságharc a Tápívidéken. – A tápióbszkei ütközet. Káta 5 Betéti Társaság. Nagykátá, 2002.
- Hermann Róbert – Urbán Aladár – Borsi-Kálmán Béla: A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Az előszót írta Csetri Elek. Gordiusz. Kriterion Kiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2000.
- Hermann Róbert: 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Hely és év nélkül [Debrecen, 2009.].
- Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó. Bp., 2001.
- Hermann Róbert: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Balassi Kiadó, Bp., 2008.
- Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Nagy Csaták. Zrínyi Kiadó. Bp., 2004.
- Hermann Róbert: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6. Iskolai Emléknepok. Oktatási Minisztérium. Bp., 2000.
- Hermann Róbert: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Magyarország története 14. Kossuth Kiadó. Bp., 2009.
- Hermann Róbert: Gáspár András honvédtábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2005.
- Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. Habsburg Történelmi Monográfiák 6. Új Mandátum Kiadó. Bp., 2009.
- Hermann Róbert: Kossuth és kortársai. Hermann Róbert és Dobák Géza kiállítása. Kecskemét, 2002. szeptember 13. – október 27. (Kiállítási katalógus). Katona József Múzeum. Kecskemét, 2002.
- Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.
- Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Pannonica Kiadó. Bp., 2002.
- Hol sírjaink domborulnak. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Összeállította Görföl Jenő és Kovács László. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2003.
- A honfoglalás és az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharc évfordulójára. A tizenharmadik Magyar Őstörténelmi Találkozó és a hetedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. Tapolca, 1998. Szerk. Csihák György. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Budapest – Zürich, 2001.

- Honvédelmi reformok és haderőátalakítások Magyarországon 1848–1998. Szerk. Ács Tibor és Horváth István. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Bp., 2000.
- Id. Dr. Horánszky Nándor: Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára 1803. október 17. – 1876. január 28. S. a. r. Ifj. Horánszky Nándor. H. és é. n. [Bp., 2003.]
- Hornyák Mária: Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: Teleki Blanka (1806–1862). Őrláng Füzetek 4. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány – Teleki Blanka Hölgyklub. Martonvásár, 2001.
- Horváth Árpád – Kingston Tiszai Klára: „A számkivetés nagyjai...” Marx, Engels Kossuthról és a magyarokról. Heraldika Kiadó. Bp., 2002
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. 1848-as emlékkiállítás. Válogatás a debreceni Déri Múzeumban és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban bemutatott 1848/49-es emlékkiállítás anyagából. Szerk. Korompai Balázs. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen – Békéscsaba, 2009.
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Basics Beatrix és Csákváry Ferenc. Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Bp., 2009.
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” A dicsőség napjai. Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szerk. Gulyás Katalin és Szathmáry István. Szolnok – Kiskunfélegyháza – Székesfehérvár, 2009.
- Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemétiak a polgári társadalom és a nemzeti függetlenség védelmében 1848–49-ben. Jelenlőfüzetek 2. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2000.
- Jakab Elek: Tanulmányok. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. 2. kiadás. Téka. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2001.
- Jakus Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete. Szerzői kiadás. Vác, 2004.
- Józsa Imre: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Gyömrőn. Gyömrő Város Önkormányzata. Gyömrő, 2003.
- Juhász István: „Szolgáltam én Mars uramnál...” A katona Petőfi. Petőfi Sándor Városi Könyvtár. Kiskunfélegyháza, 2009.
- K. Németh András: „S hamvait a hálás hon veszi hantja alá.” 1848/49-es honvédsírok Tolna megyében. Paksi Múzeumi Füzetek 5. Paksi Városi Múzeum. Paks, 2008.
- Kakuk Zsuzsa: Kossuth Lajos törökországi napjai – Lajos Kossuth'un Türkiye Günleri. Fordította Yılmaz Gülen. Török Köztársaság Nagykövetsége. Bp., 2002.
- Kalavszky Györgyi: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképtalógusa 1849–1867. Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 2003.
- Kazinczy István: Körösladány szülőtte, Tüköry Lajos (1842–1860). A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese. Körösladány Nagyközség Önkormányzata. H. n. [Körösladány,] 2005.
- Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Eszmetörténet Könyvtár 10. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Kedves Gyula – Ratzky Rita: Csataterek Petőfi. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. Timp-Militaria XI. kötet. Timp Kiadó, 2009.
- Kedves Gyula: „Szabolcs a hazáért”. A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Bp., 2002.
- Kedves Gyula: Répásy Mihály, a szabadságharc huszártábornoka. Kemece Város Önkormányzata. Kemece, 2007.
- Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867). Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3. Pest Megye Monográfia Közalapítvány. Bp., 2002.
- Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Osiris Monográfiák. Osiris Kiadó. Bp., 2008.
- Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor. Élet-Kép Sorozat. Elektra Kiadóház. Bp., 2002.
- Kertész Botond: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Societas et Ecclesia 5. Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület. Bp., 2002.
- Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Szerk.: Háda Béla, Majoros István, Maruzsa Zoltán és Petneházi Margit. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Bp., 2009.
- Kis Portik Irén: Kossuth Lajos a magyar nép tudatában. Ethnographia Gyergyóiensis Kis Könyvek 1. Mark House Kft. [Gyergyószentmiklós, 2002.]
- Kiszabadítottuk. A Szabadság-szobor története. Szerk. Szepessy László. 2., bővített kiadás. Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Hely nélkül [Arad,] 2004.
- Klauzál Gábor. Iratok, beszédek, megemlékezések. A dokumentumokat válogatta és a könyvet szerkesztette Dobos Károly. Klauzál Gábor Társaság. Bp., 2009.
- Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. 2., bővített és átdolgozott kiadás. Millenniumi Magyar Történelem. Bp., 2002.
- Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk.: Kertész Botond. Budapest, 2004.
- Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai. Szerk. Hermann Róbert. Kossuth Kiadó. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos azt üzenté... (Kossuth Lajos és az 1848/49-es szabadságharc emléke a szlovákiai magyar szájhagyományban). Szerk. és az előszót írta Liszka József. Illusztrálta Csanda Máté. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2002.

- Kossuth Lajos emlékkiállítás. 1802–2002. A Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből. A kiállítást rendezte P. Szigetváry Éva. Magyar Országos Levéltár. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezete. A IX. Honvéd Emléknap előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetei 102. Makó, 2003.
- Kossuth Lajos, „a magyarok Mózese”. Szerk. Hermann Róbert. Osiris Könyvtár. Osiris Kiadó. Bp., 2006.
- Kossuth Lajos, 1802–2002. A bevezető tanulmányt írta Szabad György; szerkesztette, és a képeket válogatta Cs. Lengyel Beatrix; fordította Johnson Andrea. Válasz Könyvkiadó. H. n. [Bp.,] 2002.
- Kossuth Lajos, a szó művésze. Tanulmányok Kossuth stílusművészetéről. (A magyar szabadság „örvárosá-”ban – ahogy Kossuth Debrecen nevezte, és amelyhez saját vallomása szerint „kiolthatatlan emlékek köteléke” fűzte – Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából 2002. szeptember 17-én megtartott tudományos tanácskozás anyaga). Szerk. Szikszainé Nagy Irma. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 78. Debrecen, 2002.
- Kossuth Lajos. Életrajz és válogatás. Írta és válogatta Pelyach István. Változó Világ 66. Press Publica. H. és é. n.
- Kosztin Árpád: Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. Bíró Family Kft. Bp., 2000.
- Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Magyar Napló. Bp., 2008.
- Kovács István: A barátság anatómiája. Első könyv. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról. Széphalom Könyvműhely. Bp., 2007.
- Kovács István: Két örökéletű tölgy. Adalékok a magyar–lengyel barátság történetéhez. Szent György könyvek. Szent György Kiadó. Bp., 2008.
- Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. Irodalomtörténeti Könyvtár. Argumentum Kiadó, Bp., 2003.
- Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltatók egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerkesztette Csurgai Horváth József és Demeter Zsófia. Székesfehérvár Város Levéltára. Székesfehérvár, 2000.
- Krámer Iván: Kossuth Lajos és a honvédelem. Tematikus összeállítás születésének 200. évfordulója alkalmából. Magyar Honvédség. Bp., 2002.
- Krizsán László: A szabadság balladája. Ács Károly élettörténete. Pest Megyei Levéltári Füzetek 29. Pest Megyei Levéltár. Bp., 1999.
- Kuczsa Péter – Lakatos Gyula: Kossuth Lajos Nagykátán. Nagykáta Város Önkormányzata. Nagykáta, 2002.
- Lackó Mihály: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. A szöveget gondozta Pajkossy Gábor. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2001.
- Lajos Kossuth Sent Word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth. Edy. By László Péter, Martin Rady, Peter Sherwood. SEESS Occasional Papers 56, London, 2003.
- Losonci Miklós: Teleki László sorsa és küldetése. TIT Teleki László Egyesület Füzetei 1. Bp., 2001.
- Lukács László: Az 1848-as móri csata emlékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei. A/41. Székesfehérvár, 2008.
- Lukács László: Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. A Szent István Király Múzeum Közleményei. A/39. Székesfehérvár, 2004.
- Lukácsy Sándor: Petőfi eszmerokonai. Irodalomtörténeti Füzetek 150. Argumentum Kiadó, Bp., 2001.
- Máday Norbert: A Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben szabad emberként...”. Szerzői kiadás. H. n. [Kecskemét], 2009.
- Máday Norbert: Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év – 160 tárgy. Szerzői kiadás. H. n. [Kecskemét], 2008.
- Máday Norbert: Fegyverrel a szabadságért 1848–49. Második kiadás. Magánkiadás. Kecskemét, 2006.
- Maderspach Livius: Maderspach Károlyné tragédiája és adatok Ruszkabánya történetéhez. Zólyom, 1909. Reprint kiadás. Az előszót írta Zakar Péter. Bába Kiadó, Szeged, 2002.
- A magyar függetlenség jelképe. Békés megye 2002. évi ünnepi Kossuth-konferenciájának előadásai. Szerk. Erdész Ádám. Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2002. [2004]
- A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról. Szerk. Vörös Imre. Bibliotheca Iuridica Miscellanea 2. H. és d. n. [Bp., 2001.]
- Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor és Hermann Róbert. Argumentum Kiadó. Bp., 2002.
- Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Válogatás a Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásaiból 1993–2001. Szerk. Kiss Vendel. Komárom Város Önkormányzata. Komárom, 2003.
- Makai Ágnes: „Hű vitézségért”. Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Historia Militaris 2. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet. Szerkesztette Pál-Antal Sándor. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Marossy Endre: Hol hőseink vére folyt... Coldwell Könyvek. Történelem másképpen. Bp., 2003.
- Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli Pál-Antal Sándor. Múzeumi Füzetek 19. Haáz Rezső Alapítvány. Székelyudvarhely, 2001.
- Martin József: Március idusától az aradi Golgotáig. Lapozgató az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sajtójából. Hungarovox Kiadó. Bp., 2000.

- Mező István: A szabadságharc Bács-Kiskun megyei parancsnokai 1848/49. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat. H. n., 2004.
- A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei I. Szerk. Fazekas Csaba és Kalla Beáta Imola. Miskolc, 2006.
- Miskolczy Ambrus: A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történeztudományi anatómiája. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp., 2007.
- Miskolczy Ambrus: A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán. Universitas Kiadó. H. n. [Bp.,] 2000.
- Miskolczy Ambrus: Horn Ede (1825–1875). A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén. Scripta Iudaica 1. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2007.
- Miskolczy Ambrus: Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcsélete. Acta Wenzeliana 4. Elte Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. 2007.
- Misóczki Lajos: Gyöngyöstől Imregig. Képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából (1811–1875). Gyöngyös Város Önkormányzata. Gyöngyös – Imreg/Brehov, 2003.
- Molnár András – Deák Ágnes: Deák Ferenc. Tudomány – Egyetem. Vince Kiadó. Bp., 2003.
- Molnár András: „Viam meam persequor.” Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848). Osiris Kiadó, Bp., 2007.
- Molnár Sándor szerk.: A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében. Tudományos konferencia. Vay Ádám Múzeum. Vaja, 2000.
- Móricz Péter szerk.: A Batthyányak nemzetsége, gróf Batthyány Lajos Vas megyei emlékezete. Kiállításvezető. H. és é. n. [Körmend, 2007.]
- Murádin Jenő: Az aradi Szabadság-szobor. Gloria Kiadó. Kolozsvár, 2003.
- Nagy Iván emlékezete. Szerk.: Tyekvicska Árpád. Nagy Iván Könyvek 6. Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat, 2000.
- Nagy Kálmán: Két tábornok. Vetter és Vattay élete, kora, hadművészete. General Press Kiadó. Hely és év nélkül. [Bp., 2000.]
- Németh György: Gál Sándor honvédezedes 1848–1849-es tevékenysége. Bibliotheca Transsylvanica 58. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2008.
- A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szerk. Kiss Gábor Ferenc és Zakar Péter. Belvedere Kiskönyvtár 15. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Népek, hősök, emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai. Szerk. Horváth M. Ferenc, Mándli Gyula és Zomborka Márta. Váci Füzetek 4. Váci Múzeum Egyesület. Vác, 2000.
- Ócsai Antal: Görgey Arthur lába nyomán. Szerzői kiadás. H. n. [Jászberény], 2009.
- Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Bp., 1901. Reprint kiadás. Fórum Kiadó, Újvidék, 2009.
- Oplátka András: Széchenyi István. Osiris Kiadó. Bp., 2005.
- Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Balassi Kiadó. Bp., 2003.
- Orosz István: Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról. Multiplex Média – Debrecen University Press. Debrecen, 2000.
- Ökrész Károly: Temerin a magyar szabadságharcban. A korabeli emlékiratok, naplók, hírlapcikknek tükrében. Forum Könyvkiadó. H. n. 2006.
- Papp József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Doktori Mestermunkák. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerk. Molnár András. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó – Zala Megyei Levéltár. Budapest – Zalaegerszeg, 2008.
- Pataky Sándor: Feljegyzések az aradi vértanúsírok feltárájáról (Arad 1934). Sajtó alá rendezte, képekkel ellátta, az előszót és utószót írta Pávai Gyula. Aradi Kölcsey Egyesület. Arad, 2008.
- Péntek László: Bölcsőtől a csatatérig. Vasvári Pál élete és halála (1826. július 14 – 1849. július 6. Rákóczi Kultúregylet, Körösfő, é. n. [2005.]
- Péntek László: Vasvári Pál. Bölcsőtől a csatatérig. Vasváriak Vasvárért Közéleti Egyesület. H. és é. n. [Tiszavasvári, 2009.]
- Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerkesztette Czaga Viktória és Jancsó Éva. A bevezetőt és a jegyzeteket írta Czaga Viktória. Budapest Történetének Forrásai. Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2001.
- Pethő Sándor: Görgey Artur. Studia Militaria Hungarica 2. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
- Pintér István: Görgei szerepe a téli hadjáratban és a kápolnai csatában. Heraldika Kiadó – Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. H. és d. n. [Bp., 2005.]
- Pölöskei Ferenc: Deák Ferenc utolsó évei. Éghajlat Könyvkiadó. Bp., 2004.

- Puntigán József: 1848 losonci emléke(zése)i. Patrióta Könyvek 1. Plectrum. Losonc, 2004.
- Puskás Péter: Boronkay Lajos, Kossuth honti kormánybiztosa. Szerzői kiadás. Kемence, 2001.
- Rabati Magda: Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna 1817–1854. Dokumentumok a Kossuth család életéből. Novoprint Bt. Bp., 2005.
- Rakó József: A kedves gróf. Történetek Wartensleben Ágoston életéből. Gyömrői Református Egyházközség. Bp., 2001.
- A reformkor kiemelkedő alakja Csány László. Szerk. Juhász Olga. Magyar Mérnöki Kamara. Bp., 2000.
- Respublika. Versantológia Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából. A Magyar Köztársaság, a Kossuth Lajos Lapja, a Kossuth Zászló és a Dósa Népe c. lapokban publikált versek gyűjteménye (1911–1919). Szerk. Kőszegi Barta Kálmán. Békéscsaba, 2002.
- Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2004.
- Reznák Erzsébet: „Tükör valék...” Dokumentumok Kossuth Lajos életútjáról. A ceglédi Kossuth Múzeum állandó kiállításának vezetője. Cegléd, 2002.
- Reznák Erzsébet: Kossuth Lajos kilencvenkét éve. Ceglédi Füzetek 34. Kossuth Múzeum. Cegléd, 2002.
- Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849. Szerk. Molnár András. Írta Hermann Róbert és Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2007.
- Sándorffy Kamill: Erdély reformkorszakának jogtörténete. Efo Kiadó és Nyomda. Bp., 2000.
- Sárközi György: Mint oldott kéve. 3. kiadás. Helikon Klasszikusok. Helikon Kiadó. Bp., 2007.
- Sárközi Sándor: Monok. Kossuth Lajos szülőhelye. Bíbor Kiadó. H. n., 2002.
- Sarnyai Csaba Máté: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. METEM Könyvek 38. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2002.
- Sashalmi István: „Fiúk! Előre!” Az 1848/49-es honvédegyalogság 6. „Veszprémi” zászlóaljának emlékére. Pannon Egyetem. Veszprém, 2009.
- Somogyváry Gyula: A pirossapkás kislány. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2005.
- Somogyváry Gyula: A hadtest hű marad. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2006.
- Somogyváry Gyula: Katonacsillag megfordul. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2006.
- Somogyváry Gyula: A tűzoszlop. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2007.
- Spira György: Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára. Szociológia, jog és rokon társadalomtudományok 4. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. Újvidék, 2001.
- Spira György: Széchenyiről. Logod Bt. Bp., 2005.
- Spira György: Vad tüzzel. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- Sümege és Vidéke. Honismereti és művelődéstörténeti folyóirat. Fókuszban: Az 1848–49. évi szabadságharc a Marcal forrásvidékén. 2008/1–2.
- Szabad György: Kossuth irányadása. Válasz Könyvkiadó. Bp., 2002.
- A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig – Deák Ferenc emlékezete. A Göcseji Múzeum konferenciái a Deákévben. Szerk. Béres Katalin. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg, 2004.
- A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848–1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban. Partiumi Füzetek 13. Szerk. Dukrét Géza. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. H. n., 2000.
- Szabó Béla: Honunk státuszjogi állása. A Magyar Jogtudomány Klasszikusai 2. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. H. és é. n. [Bp., 2008.]
- Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Források. Vál. és szerk. László Géza. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 22. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2000.
- Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842. Közzéteszi Murádin Jenő. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Bp., 2008.
- Széchenyi és Erdély. Tanulmányok. Írta Egyed Ákos, Csetri Elek, Péter György és Somai József. Szerk. Somai József. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2002.
- Széchenyi Magyarországa és Európa. Tudományos konferencia. Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi. 2000. szept. 21–23. Szerkesztette Pelyach István, Kőrösiné Merkl Hilda, Simon V. Péter és Buday Miklós. Széchenyi Társaság. H. n. [Bp.], 2004.
- Székely vértanúk 1854. Szerkesztette Károlyi Dénes. 2. kiadás. Téka. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2001.
- Székelyné Kőrösi Ilona: A kecskeméti Kossuth-szobor története. Porta Könyvek 1. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2002.
- Szilágyi Márton: Lisznai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Irodalomtörténeti füzetek. 149. szám. Argumentum Kiadó. Bp., 2001.
- Szilágyi Mihály: A Tolna megyei nemzetőrség története 1848–49, 1956, 2000. Babits Kiadó. Szekszárd, 2006.

- Id. Szinyei József emlékezete. Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai. Összeállította, sajtó alá rendezte és a Szinyei-bibliográfiát készítette: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 26. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 2000.
- Szmollény Nándor: Klauzál Gábor. Az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmeink. Magyar Kereskedők Könyvtára, II. évf. 8. füzet. Bp., é. n. [1903.] Reprint kiadás. Klauzál Gábor Társaság. Bp., 2008.
- Szöts István: G. B. L. Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága. Irodalmi forgatókönyv. 2. kiadás. Holnap Kiadó. Bp., 2007.
- Szvboda Dománszky Gabriella. A Pesti Műegylet története. A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán. A Miskolci Egyetem Kiadója. H. n. [Miskolc], 2007.
- T. Ágoston László: Lenkey huszárok. Aposztróf Kiadó. Bp., 2009.
- Takács Tibor: Nem félek a haláltól... Gróf Batthyány Lajos kálváriás életéről és haláláról. Zrínyi Kiadó. Bp., 2008.
- Tanulmányok az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága. Veszprém, 2001.
- Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből. Szerk. Fűvessy Anikó. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága – Tariczky Alapítvány. Szolnok, 2000.
- Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2005.
- Tóth József: Kossuth Lajos nyomában hazai és külföldi tájakon. Kossuth Lajos emléktúrák 3. Kossuth-köri Füzetek. 3., bővített kiadás. Kornétás Kiadó. Bp., 2002.
- Tóth Sándor: Kossuth-emlékek Szabolcsban. Nyíri Honvéd Egyesület kiadványai. Helytörténet 2. Nyíregyháza, 2002.
- Tóth Sándor: Rakovszky Sámuel 1848–49-es honvédezredes emlékezete. Gávavencsellői Nagyközségi Önkormányzat. Gávavencsellő, 2002.
- Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásaiból. A szerző 60. születésnapjára összeállította Erdész Ádám és Á. Varga László. Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2004.
- Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező [Kiállítási katalógus]. Szerk. Basics Beatrix és B. Varga Judit. Budapesti Történeti Múzeum – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. H. és é. n. [Bp., 2007.]
- Tusnády László: Kortársunk, Kossuth Lajos. Hungarovox Kiadó. Bp., 2002.
- Ujj János: Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében. Alma Mater Alapítvány. Arad, 2003.
- Urbán Aladár: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum Kiadó. Bp., 2009.
- Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Argumentum Kiadó. Bp., 2007.
- Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője. Holnap Kiadó. Bp., 2007.
- Ünnep – hétköznap – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája Szécsény, 2000. augusztus 24–26. Szerk. Pásztor Cecília. Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 14. Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 34. Salgótarján, 2002.
- Varga László: Város a hadak útján. Nagymegyer 1848/49-ben. Közkezeink... KT Kiadó. [Nagymegyer], 2001.
- Vas Megyei Levéltári Füzetek. 9. Előadások Vas megye történetéről. III. Szerk. Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2000.
- Végh Ferenc: Párbaj a csatatéren. Egy Jókai-hős nyomában. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2002.
- Veliky János: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében. Habsburg Történeti Monográfiák 8. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 2009.
- „Verekedni az utolsó emberig”. A turai lovasütöközlet 1849. július 20. Tanulmányok. Szerk. Rosonczy Ildikó. Magyar Napló, Budapest, 2009.
- „Vésd szoborba alakját...” Kossuth-szobrok a szlovákiai magyarok emlékezetében. Szerk. Végh László. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2003.
- Völgyesi Orsolya: Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása. Irodalomtörténeti Füzetek 163. Argumentum Kiadó, Bp., 2007.
- Węgierska Wiosna Ludów a walki narodowowyzwoleńcze w XIX-wiecznej Europie. Konferencja Historyczna. Szerk. Jerzy Snopek. Węgierski Instytut Kultury. Warszawa, 1999.
- Zachar Péter Krisztián: Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29 – december 16.) A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2008.
- Zakar Péter: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Belvedere Meridionale. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zalai Gyűjtemény 59. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.
- „Zalának büszkesége”. Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből. Szerk. Molnár András. A képeket válogatta és a képmagyarázatokat írta Körmöczi Katalin és Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2003.